

राष्ट्रिय अन्तरसम्वाद कार्यक्रम

प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा सामुदायिक अधिकार तथा स्थानीय सरकार
बिचको अन्तरसम्बन्ध: नयाँ संविधान निर्माण प्रक्रियाको एक मुद्दा

कार्यविधि प्रतिवेदन
(Proceeding)

लेखन तथा सम्पादन

जैलबकुमार राई

नयाँ शर्मा पौडेल

कार्यक्रम आयोजक:

जिल्ला विकास समिति महासंघ नेपाल,

गाउँ विकास समिति राष्ट्रिय महासंघ,

नेपाल नगरपालिका संघ,

प्राकृतिक स्रोत राष्ट्रिय परिसंघ नेपाल

प्रकाशक

फरेष्टएक्सन नेपाल

सातदोबाटो, ललितपुर

विषयसूचि

---

१. पृष्ठभूमी	१
२. अन्तरक्रिया कार्यक्रमको उद्देश्य	२
३. अन्तरक्रिया कार्यक्रमको अपेक्षित उपलब्धीहरू	२
४. अन्तरक्रिया कार्यक्रमको प्रक्रिया र विधि	३
४.१ प्रथम चरण	३
४.२ दोस्रो चरण	४
४.३ तेस्रो चरण	४
४.४ चौथो चरण	४
५. अन्तरक्रिया कार्यक्रममा प्रस्तुत कार्यपत्रहरूको छोटो परिचय	४
५.१ प्रथम कार्यपत्र	५
५.२ दोस्रो कार्यपत्र	६
५.३ तेस्रो कार्यपत्र	६
५.४ चौथो कार्यपत्र	७
६. छलफलमा उठेका सुभावहरू	७
६.१ समुदाय र स्थानीय सरकारको अन्तरसम्बन्धका सवालमा उठेका सवालहरू	७
६.२ राज्यको संरचना र तहका विषयमा उठेका सवालहरू	८
६.३ समुदाय र स्थानीय सरकारका सम्बन्धका बारेमा गरिनु पर्ने सामुदायिक पहलका बारेमा उठेका सुभावहरू	९
७. अन्तरक्रिया कार्यक्रम तथा यस कार्यविधिको निष्कर्ष	९
८. अन्तरक्रिया कार्यक्रमका उपलब्धीहरू	१०
अनुसूचिहरू:	११

प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा सामुदायिक अधिकार तथा स्थानीय सरकार बिचको अन्तरसम्बन्ध: नयाँ संविधान निर्माण प्रक्रियाको एक मुद्दा

१. पृष्ठभूमी

राज्य पुनर्संरचना तथा नयाँ संविधान निर्माणको प्रकृतियामा प्राकृतिक स्रोतहरूको व्यवस्थापन एक महत्वपूर्ण तथा कठिन विषय भएको कुरा सर्वस्वीकार्य छ। प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने अधिकार नयाँ राज्य व्यवस्थामा कसले पाउने भन्ने विषयको बहसले अझ बढी चर्चा पाउन थालेको छ। प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने अधिकार सरकारको कुन तहसँग कति रहने भन्ने विषयको बहससँगै अन्य थुप्रै खालका विषयगत बहसहरू उठिरहेका छन्। सरकारको कुन तहलाई कति अधिकार दिँदा के हुन्छ भन्ने विषयको बहसमा विभिन्न धारणाहरू आइरहेका छन्। प्राकृतिक स्रोतहरूमाथिको व्यवस्थापकीय अधिकार केन्द्रबाट तल लैजानु पर्ने तर्कले प्राथमिकता पाएको छ। अधिकारलाई तल लैजाने सन्दर्भमा यसलाई प्रान्तसम्म मात्रै लैजाने हो की यसलाई सबैभन्दा तल्लो निकाय वा तहमा लैजाने भन्ने विषय सबैभन्दा महत्वपूर्ण छ। स्थानीय स्रोत तथा साधनहरूमाथि स्थानीय समुदायहरूको अधिकार स्थापित कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने विषय महत्वपूर्ण छ तर यसको संवैधानिक प्रावधान हुने कुरामा ढुक्क भइहाल्नु पर्ने वातावरण सिर्जना हुन सकेको छैन। जबसम्म स्थानीय स्रोत तथा साधनमाथि स्थानीय समुदायको अधिकार स्थापित हुन सक्दैन तबसम्म न लोकतन्त्र सुदृढ तथा मजबुत हुन सक्दछ न त स्थानीय समुदायहरूको जीविकोपार्जनमा उल्लेख्यसुधार गर्न सकिन्छ। यसकारण नयाँ संविधान निर्माण गर्ने प्रकृतियामा प्राकृतिक स्रोतहरूमाथिको अधिकार सबैभन्दा तल्लो निकाय - समुदायमा, कसरी पुऱ्याउन सकिन्छ भन्ने विषयको बहसले प्रमुखता पाउनु आवश्यक छ।

स्थानीय प्राकृतिक स्रोतमाथि स्थानीय समुदायहरूको अधिकार कसरी स्थापित गर्ने भन्ने विषयमा आम बहस तथा छलफल संविधान निर्माण गर्ने प्रकृतिसँगै सुरु भैसकेको छ। स्थानीय प्राकृतिक स्रोतमाथि स्थानीय समुदायको अधिकारका बारेमा संवैधानिक व्यवस्था हुनु पर्ने विषयका बारेमा थुप्रै बहस, छलफल, प्रकाशनहरू तथा संविधान सभामा सुभाबहरू लैजाने काम भैसकेको छ। तर नयाँ नेपालमा स्थानीय सरकारको संरचना कस्तो हुने तथा, (स्थानीय स्रोतहरूमा स्थानीय समुदायको अधिकारको कुरा गर्दा) स्थानीय समुदाय र स्थानीय सरकारका बीच के कस्तो सम्बन्ध हुने भन्ने विषयमा पर्याप्त छलफल भएको छैन। यो आवश्यकतालाई नयाँ संविधान निर्माणको सुरुआतमा नै महसुस गरिएको थियो।

प्राकृतिक स्रोतहरूको व्यवस्थापनका विषयमा स्थानीय सरकार र स्थानीय समुदायका बीच भएका विगतका धेरै अनुभवहरू, तथा कानुनी (विपेशगरी स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन) प्रावधानहरूले सिर्जना गरेका अप्ठ्याराहरूलाई हेर्दा पनि स्थानीय समुदाय र स्थानीय सरकारका बीच हुनुपर्ने सम्बन्धका बारेमा बृहत् छलफलको आवश्यकता देखिएको छ। यसै सन्दर्भमा प्राकृतिक स्रोतहरू

माथि स्थानीय समुदायहरूको अधिकारका बारेमा क्रियाशील संघ, संगठन तथा महासंघहरूको साभा सञ्जाल “प्राकृतिक स्रोत राष्ट्रिय परिसंघ नेपाल” र स्थानीय सरकार तथा स्थानीय शासनका पक्षमा क्रियाशील “स्थानीय सरकारका महासंघहरू” ले नयाँ संविधानमा समुदाय र स्थानीय सरकारकाबीच के कसरी समन्वय हुन सक्दछ र के कस्ता संवैधानिक प्रावधानहरूबाट यस विषयलाई उपयुक्त दिशा दिई स्थानीय लोकतन्त्रलाई बलियो बनाउने सकिन्छ भन्ने विषयमा अनौपचारिक छलफल गरिरहेका छन् । यसै प्रसंगमा संविधान निर्माणको प्रकृत्यामा यो सम्बन्धलाई कसरी बलियो बनाउन सकिन्छ भन्ने विषयलाई केन्द्रमा राखी २०६६ साल फागुन ९ गते का दिन काठमाडौँमा एक दिने राष्ट्रिय अन्तरक्रिया कार्यक्रमको आयोजना गर्‍यो ।

२. अन्तरक्रिया कार्यक्रमको उद्देश्य

यस राष्ट्रिय अन्तरक्रिया कार्यक्रमको निम्न उद्देश्यहरू थिए ।

- स्थानीय सरकार तथा सामुदायिक अधिकारका बारेमा भएका सैद्धान्तिक ज्ञान तथा आधारहरूका बारेमा छलफल तथा वहस गर्नु ।
- प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनका विषयमा विगतका संविधान तथा कानूनहरूमा स्थानीय सरकार तथा समुदायिक अधिकारहरूका बारेमा भएका प्रावधानहरूको बारेमा समालोचनात्मक तथा विश्लेषणात्मक छलफल गर्दै प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा उपयोग गर्ने विषयमा स्थानीय सरकार तथा समुदायहरूले भोगेका र देखेका कानुनी तथा व्यावहारिक अनुभवहरू (सकारात्मक तथा नकारात्मक) लाई एक आपसमा आदानप्रदान गर्नु ।
- प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा उपयोगका विषयमा स्थानीय सरकार तथा सामुदायिक सरकारका बीच के कस्ता संवैधानिक तथा कानुनी प्रावधानहरूबाट सकारात्मक तथा उचित अन्तरसम्बन्ध र तालमेल ल्याउन सकिन्छ भन्ने कुरामा आम वहस तथा छलफल गर्नु ।
- नयाँ संविधान निर्माण गर्ने प्रकृत्यामा समुदाय र स्थानीय सरकारका तर्फबाट एकिकृत रूपमा के कस्ता सुझावहरू दिने भन्ने बारेमा आम वहस तथा छलफल गर्नु ।

३. अन्तरक्रिया कार्यक्रमको अपेक्षित उपलब्धीहरू

यस अन्तरक्रिया कार्यक्रमको निम्न प्रकारका अपेक्षित उपलब्धीहरू थियो ।

- स्थानीय सरकार, स्थानीय शासन तथा सामुदायिक अधिकारका बारेमा भएका विभिन्न सैद्धान्तिक अवधारणाहरूमा बृहत् छलफल भई उपयुक्त सैद्धान्तिक अवधारणालाई पहिचान गरी यही सैद्धान्तिक अवधारणाका आधारमा नयाँ संविधानमा यस विषयमा हुनु पर्ने संवैधानिक व्यवस्थाका बारेमा खुल्ला छलफल हुने ।
- प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनका विषयमा सरोकार राख्ने विभिन्न संघ, संगठन महासंघ, विज्ञ तथा अन्य क्षेत्रहरूबाट उपस्थित भएका सहभागिहरूले आ-आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र भएका व्यावहारिक तथा कानुनी अभ्यासमा देखिएका र भएका सकारात्मक तथा नकारात्मक अनुभव तथा ज्ञानहरूलाई खुल्ला रूपमा आदानप्रदान तथा खुल्ला छलफल हुने ।

- प्राकृतिक स्रोतमाथि स्थानीय समुदायको सामुदायिक अधिकार तथा स्थानीय सरकारका विषयमा क्रियाशील संघ, संगठन, महासंघ, विज्ञहरू तथा अभियानकर्मीहरूका बीच हुनुपर्ने साभा मुद्दा तथा विषयहरूको पहिचान गरी उक्त विषयहरूमा खुल्ला छलफल तथा बहस हुने ।
- नयाँ संविधानमा स्थानीय सरकार तथा सामुदायिक अधिकारका विषयमा पहिचान गरिएका साभा मुद्दाहरूलाई नयाँ संविधानमा कसरी र कुन रूपमा उल्लेख गर्न उपयुक्त हुन्छ, भन्ने विषयमा खुल्ला छलफल हुने ।
- स्थानीय सरकारका महासंघहरू र परिसंघका बीच स्थानीय लोकतन्त्र मजबुत बनाउने, प्राकृतिक स्रोतमाथि समुदायको अधिकार स्थापित गर्ने र स्थानीय सरकार तथा समुदायका बीच भएका हालसम्मका अफ्यारा तथा कमी कमजोरीहरूलाई निर्मुल गर्न सक्ने संविधान बनाउनका लागि के कसरी साभा तथा संयुक्त रूपमा अधि बढ्न सकिन्छ, भन्ने कुराको खुल्ला छलफल गर्न उचित मार्ग प्रसस्त हुने ।

४. अन्तरक्रिया कार्यक्रमको प्रक्रिया र विधि

यस अन्तरक्रिया कार्यक्रम औपचारिक रूपमा सुरु भै औपचारिक रूपमा नै समापन भयो । सम्पूर्ण कार्यक्रमलाई चार चरणहरूमा विभाजन गरिएको थियो । जसमध्ये अधिल्ला दुईवटा कार्यक्रमहरू श्री जैलब राईले सञ्चालन गर्नु भएको थियो भने कार्यक्रमको पछिल्लो दुई भाग कार्यक्रमको सभापति ऋषीराज लुम्सालीले सञ्चालन गर्नु भएको थियो । कार्यक्रमको प्रकृया र विधिको विस्तृत स्वरूप निम्नानुसार छ ।

४.१ प्रथम चरण

यस अन्तरक्रिया कार्यक्रममा जम्मा ३६ जना व्यक्तिहरूको सहभागिता रहेको थियो । कार्यक्रमको यस खण्डमा कार्यक्रमलाई औपचारिकता प्रदान गर्ने कामबाट सुरु भयो । कार्यक्रमको सभापतित्व जिल्ला विकास समिति महासंघका वर्तमान अध्यक्ष ऋषीराज लुम्साली ज्यूले गर्नुभयो । त्यस्तै गरी राष्ट्रिय योजना आयोगका सहसचिव ध्रुव दाहाल, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयका सहसचिव श्री मुकुन्दराज प्रकाशलाई विशेष अतिथिका रूपमा आसन ग्रहण गराइयो । त्यस्तै गरी अतिथिका रूपमा हिमावन्तीका रमा आले, गाऊँ विकास राष्ट्रिय महासंघबाट महिन लिम्बू र सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघबाट घनश्याम पाण्डे लाई आसन ग्रहण गराइयो । त्यसपछि उक्त अन्तरक्रिया कार्यक्रमको स्वागत मन्तव्य तथा अन्तर्क्रिया कार्यक्रमको उद्देश्यको बारेमा प्रकाश पार्ने काम प्राकृतिक स्रोत राष्ट्रिय परिसंघ नेपालका तर्फबाट रमा आलेले गरेपछि कार्यक्रम उपस्थित सम्पूर्ण व्यक्तिहरूले आ-आफ्नो व्यक्तिगत परिचय दिँदै प्रथम चरणको कार्यक्रम सम्पन्न भयो ।

४.२ दोस्रो चरण

यस अन्तरक्रिया कार्यक्रमको दोस्रो चरणमा चारवटा विषयगत कार्यपत्रहरूको प्रस्तुती तथा त्यसपछि कार्यपत्र माथि जिज्ञासा राख्ने र छलफल गर्ने काम भयो । यी विषयगत प्रस्तुतीहरूमा सबैभन्दा पहिलो प्रस्तोताका रूपमा डा. दामोदर अधिकारी हुनुहुन्थ्यो । उहाँले “स्थानीय शासन पद्धति: अवधारणा, प्रमुख सवाल र विकल्पहरू” भन्ने शिर्षकको कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । दोस्रो कार्यपत्रका प्रस्तोता डा. हेमन्तराज ओभाले “नेपालमा स्थानीय लोकतन्त्र: केही अवधारणागत सवालहरू” भन्ने शिर्षकको कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । कार्यक्रमका तेस्रो प्रस्तोता हेमराज लामिछानेले “नयां संविधान निर्माणमा स्थानीय सरकार” भन्ने शिर्षकको कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । त्यस्तै गरी अन्तिम प्रस्तोता डिल्ली घिमिरेले “सामुदायिक शासन पद्धतिका अनुभवहरू” भन्ने शिर्षकको कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । कार्यपत्रहरूको प्रस्तुती पछि यी कार्यपत्रहरू माथि टिप्पणी, जिज्ञासा तथा छोटो छलफल भएको थियो । उक्त छलफलको विस्तृत विवरण यस कार्यविधीको अर्को भागमा दिइएको छ ।

४.३ तेस्रो चरण

यस अन्तरक्रिया कार्यक्रमको तेस्रो चरणमा प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापन तथा अधिकारका साथै कानुनी तथा संवैधानिक व्यवस्थाका विषयमा खुल्ला बहस तथा छलफल भएको थियो । अन्तरक्रिया कार्यक्रममा उपस्थित सबै जनाले आ-आफ्नो व्यक्तिगत विचारहरू अभिव्यक्त गरे । सहभागिहरूले प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनको विषयसँग जोडेर आफूले जानेको, अनुभव गरेको, देखेको तथा भोगेको व्यक्तिगत, तथा संस्थागत विचारहरूलाई अभिव्यक्त गरे ।

४.४ चौथो चरण

अन्तरक्रिया कार्यक्रमको अन्तिम चरणमा छलफलमा उठेका विषयहरू माथि थप छलफल गर्दै नयां संविधान भित्र यी विषयगत मुद्दाहरूलाई के कसरी व्यवस्थित गर्न सकिन्छ भन्ने कुरामा केन्द्रित भयो । यस चरणमा सहभागिहरूले आ-आफ्ना सुझावहरू दिने काम गरे । त्यस्तैगरी गा.वि.स महासंघका अध्यक्ष महिन लिम्बूले आफ्नो व्यक्तिगत तथा महासंघको तर्फबाट विस्तृत विचार अभिव्यक्त गर्दै कार्यक्रमको बारेमा छोटो टिप्पणी गर्नु भयो र अन्तमा अन्तरक्रिया कार्यक्रमका सभापति ऋषीराज लुम्सालीले आफ्नो तर्फबाट व्यक्तिगत विचार तथा अनुभवहरूलाई अभिव्यक्त गर्दै कार्यक्रमको विधिवत् विसर्जन गर्नु भयो ।

५. अन्तरक्रिया कार्यक्रममा प्रस्तुत कार्यपत्रहरूको छोटो परिचय

यस अन्तरक्रिया कार्यक्रममा प्रस्तुत चारवटा कार्यपत्रहरू फरक फरक विषयहरूमा केन्द्रित तथा आधारित थिए । खास गरी अगाडिका दुई वटा कार्यपत्रहरू स्थानीय सरकार, सामुदायिक अधिकार तथा स्थानीय लोकतन्त्रको विषयहरूमा भएका सैद्धान्तिक पाटाहरूलाई केलाउने र विश्लेषण गर्ने खालका थिए भने तेस्रो कार्यपत्रले स्थानीय सरकारका विषयमा हालसम्म नेपालमा भएका कानुनी

प्रावधान, यसको उपलब्धी, यसको सकारात्मक तथा नकारात्मक पक्षहरूलाई व्याख्या गर्दै व्यक्तिगत र संस्थागत अनुभवहरूलाई आदान प्रदान गर्ने र हालसम्म संविधान सभाका विभिन्न विषयगत समितिहरूले पेश गरेका विषयगत अवधारणा पत्रहरूमा स्थानीय सरकारका बारेमा भएका प्रस्तावित प्रावधानहरूका बारेमा पनि छोटो टिप्पणी गर्नु भएको थियो। त्यस्तै गरी चौथो कार्यपत्रले समुदायस्तरमा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थानका विषय भएका विभिन्न अभ्यासहरू, अनुभवहरू, यसका सकारात्मक तथा नकारात्मक पक्षहरू, स्रोत व्यवस्थापनमा स्थानीय सरकारसँग भएका व्यवहारिक कठिनाईहरूका साथै अबको नयाँ राज्यमा के कसरी सहकार्य हुन सक्दछ भने विषयलाई स्पष्ट पार्ने प्रयास गरेको थियो। यी कार्यपत्रहरूको विस्तृत विषयगत सवालहरू तल दिइएको छ।

५.१ प्रथम कार्यपत्र

“स्थानीय शासन पद्धति: अवधारणा, प्रमुख सवाल र विकल्पहरू” शिर्षक रहेको यस कार्यपत्रमा कार्यपत्र प्रस्तोता डा. दामोदर अधिकारीले स्थानीय सरकार र स्थानीय शासन पद्धतिका बारेमा दुई प्रकारको सैद्धान्तिक अवधारणाबाट (परिपुरकताको सिद्धान्त र अवशिष्टताको सिद्धान्त) कार्यपत्र प्रस्तुतीको सुरुवात गरी स्थानीय सरकारको आवश्यकता, यसको विशेषता जस्ता अवधारणाहरूमा भएका सैद्धान्तिक पक्षहरूलाई स्पष्ट पार्नु भयो। त्यसपछि अर्को खण्डको प्रस्तुतीमा डा. अधिकारीले स्थानीय शासन पद्धतिमा स्थानीय सरकारको भूमिका, नेपाली समाजमा स्थानीय सरकारको शासन पद्धतिको महत्वपूर्ण सवाल तथा चुनौतिहरू लगायत नयाँ संविधानमा हुनु पर्ने संवैधानिक प्रावधानका लागि ६ वटा सुझावहरूका बारेमा प्रकाश पार्नु भएको थियो।

कार्य पत्रमाथिको टिप्पणी तथा जिज्ञासाहरू :

- ☛ अधिकार तथा शक्तिको निक्षेप मात्रै गरिनु पर्ने हो कि अधिकारको holder नै समुदाय तथा स्थानीय सरकार हुनु पर्ने हो ?
- ☛ स्थानीय सरकार र समुदायको अधिकारको सुनिश्चितता संविधानको माध्यमबाटै निर्णय गर्ने हो कि प्रान्तीय राज्य खडा भइसकेपछि त्यहि छलफल गरी टुङ्ग्याउने हो ?
- ☛ स्थानीय शासन पद्धतिभित्र समुदायलाई बलियो बनाउनका लागि स्थानीय समुदायलाई के कस्तो संवैधानिक तथा कानुनी भूमिका दिने ?
- ☛ स्थानीय शासनअन्तर्गत दुई तहको सरकार (स्थानीय सरकार र समुदाय) रहनु पर्ने हो त ?
- ☛ समुदाय भनेको के हो ? यसको व्याख्या कसरी गर्न सकिन्छ ? के स्थानीय समुदाय नै स्थानीय सरकार हो त ?

५.२ दोस्रो कार्यपत्र

“नेपालमा स्थानीय लोकतन्त्र: केही अवधारणागत सवालहरू” शिर्षक रहेको कार्यपत्रमा डा. हेमन्तराज ओझाले नेपालमा किन स्थानीय लोकतन्त्र चाहिन्छ, भन्ने कुराको सैद्धान्तिक पाटोलाई फुकाउने काम गर्नु भयो। कार्यपत्रमा डा. ओझाले स्थानीय लोकतन्त्रलाई प्रतिनिधीमूलक मात्रै बनाउने हैन सहभागिमूलक पनि बनाउनु पर्दछ, भन्ने तर्क गर्नुभयो। उहाँले यसका लागि यसका के कस्तो सैद्धान्तिक आधारहरू छन् भन्ने विषयमा केही महत्वपूर्ण सवालहरू उठाउनु भयो र अन्तमा स्थानीय सरकार, स्थानीय सरकारको परिषद् तथा स्थानीय सरकारको दायराभिन्न अनगिन्ती समुदायहरू कसरी रहेको हुन्छ र रहनु पर्छ, भन्ने कुराको सैद्धान्तिक संरचनाको स्वरूपका बारेमा प्रष्ट्याउदै समुदायहरू तथा स्थानीय सरकारको अन्तरसम्बन्धबाटै स्थानीय लोकतन्त्र स्थापना हुने र मजबुत हुन सक्ने विचारलाई पुष्टि गर्नु भयो। त्यसैगरी स्रोतको व्यवस्थापन सामूहिक पद्धतिबाट राम्रो हुन्छ भन्ने कुराको सैद्धान्तिक पक्षलाई पनि स्पष्ट पार्नु काम गर्नुभयो।

टिप्पणी तथा जिज्ञासाहरू :

- ☛ समुदाय र स्थानीय सरकारका बीचको अन्तरसम्बन्धलाई कसरी स्पष्ट पार्ने ?
- ☛ स्थानीय सरकार समुदायको मातहतमा रहने कि स्थानीय समुदाय चाँही स्थानीय सरकारको मातहतमा रहने ?

५.३ तेस्रो कार्यपत्र

“नयाँ संविधान निर्माणमा स्थानीय सरकार” शिर्षक रहेको यस कार्यपत्रमा कार्यपत्र प्रस्तोता हेमराज लामिछानेले वर्तमान स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन तथा संविधान सभाका विषयगत समितिहरूले पेश गरेका अवधारणा पत्रहरूमा स्थानीय निकायको गठन प्रकृया, यसको कायक्षेत्र, शक्ति निक्षेपण प्रक्रियामा देखिएको अन्तरविरोध, अन्य निकायहरूसँग यसको समन्वय, सरकारका विभिन्न तहहरूका बीच भएको स्रोत तथा राजश्व बाँडफाँडको प्रावधान जस्ता विषयहरूबाट कार्यपत्रको प्रस्तुती सुरु गर्नु भएको थियो। त्यसपछि परिभाषाहरू, गठन तथा निर्माण प्रकृयाहरूका प्रावधानहरूका साथै जि.वि.स. महासंघको राज्य संरचनाका विषयमा भएको अवधारणा लगायत संविधानसभाले हालसम्म तयार गरी पेश गरेको संचनागत अवधारणामा गरिनु पर्ने सुधारका लागि सुझावहरूका बारेमा स्पष्ट पार्नु भएको थियो।

टिप्पणी तथा जिज्ञासाहरू:

- ☛ स्थानीय सरकारको क्षेत्र अब कति ठूलो हुने ? हालको गाउँ विकास, नगर विकास, जिल्ला विकास जस्ता निकायहरू के कसरी कति बटा रहने ?
- ☛ उक्त स्थानीय सरकारले स्थानीय समुदायहरूसँग कसरी समन्वय र अन्तरसम्बन्ध कायम गर्ने ?
- ☛ स्थानीय समुदाय स्थानीय सरकारको छातामुनी आउनु पर्ने हो ? यसो भए उक्त स्थानीय सरकार प्रान्त र प्रान्त चाहिँ केन्द्रको मातहतमा रहनु पर्ने हो ?

५.४ चौथो कार्यपत्र

“सामुदायिक शासन पद्धतिका अनुभवहरू” शिर्षक रहेको कार्यपत्रमा डिल्ली घिमिरेले प्राकृतिक स्रोत राष्ट्रिय परिसंघ नेपालको गठन, उद्देश्य तथा संलग्नताका बारेमा छोटो परिचय दिँदै परिसंघको तर्फबाट प्राकृतिक स्रोतमाथि समुदायको अधिकारको स्थापना गर्नका लागि विगत देखि गर्दै आएको पहल, सामुदायिक स्रोत व्यवस्थापनको व्यवस्थापकीय विशेषताहरू, स्रोत व्यवस्थापनका विषयमा समुदाय स्तरमा भएको विभिन्न सफल तथा उदाहरणीय प्रयासहरू तथा उपलब्धीहरूका अनुभवहरू, समुदायको स्थानीय सरकारसँग प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनका विषयमा हुन सक्ने सहकार्यका क्षेत्रहरू, तथा अझ बढी छलफल तथा वहस हुनुपर्ने सहकार्यका क्षेत्रहरूका बारेमा स्पष्ट पार्नु भएको थियो ।

टिप्पणी तथा जिज्ञासहरू :

- ☛ सामुदायिक अधिकारका लागि समुदायलाई सरकारको एक छुट्टै तहको रूपमा निर्माण गरिनु पर्ने हो त ?
- ☛ समुदाय र सामुदायिक अधिकार भनेको के हो भन्ने विषयको अवधारणागत स्पष्टता तथा तहगत संरचनाको खाका कसरी ल्याउने ?

६. छलफलमा उठेका सुझावहरू

यस अन्तरक्रिया कार्यक्रमले थुप्रै सैद्धान्तिक एवं व्यवहारिक अवधारणाहरूलाई वहसको विषय बनाउनु पर्ने कुरा संकेत गरेको छ । यस छलफलकार्यक्रममा सम्पूर्ण सहभागीहरूले व्यक्तिगत, तथा संस्थागत हिसाबले आ-आफ्नो अनुभव, ज्ञान तथा विचारहरू खुल्ला रूपमा आदान प्रदान गरेका थिए । छलफलमा उठेका विभिन्न सुझावहरूलाई अन्तरक्रिया कार्यक्रमको अपेक्षित लक्षका हिसाबले तीन समूहहरूमा विभाजन गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.१ समुदाय र स्थानीय सरकारको अन्तरसम्बन्धका सवालमा उठेका सवालहरू

- ☛ स्थानीय सरकारले सामुदायिक अधिकारको कटौति गर्ने वा हस्तक्षेप गर्ने भन्दा पनि एक आपसमा सहकार्य हुने अवसर प्रदान गर्ने संवैधानिक प्रावधानको विकास हुनु जरुरी छ ।
- ☛ समुदाय र स्थानीय सरकारका बीच स्रोतमाथिको व्यवस्थापकीय अधिकारका विषयमा बृहत् छलफल तथा वहस गरी संवैधानिक प्रावधानको व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।
- ☛ नयाँ संविधान निर्माण गर्ने प्रक्रियामा धेरैजसो अधिकारलाई केन्द्रमा नै राख्ने र अधिकार चाँही प्रान्तसम्ममात्रै पुऱ्याउने राजनैतिक मनसाय देखिएको सन्दर्भमा समुदाय र स्थानीय सरकारले संयुक्त रूपमा स्रोतमाथिको अधिकारलाई सबैभन्दा तल्लो निकायमा पुऱ्याउनका लागि संयुक्त रूपमा पहल कदमी गर्न आवश्यक छ ।
- ☛ स्थानीय सरकारलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि परिसंघ जस्तो समुदायको अधिकारका पक्षमा क्रियाशिल संघ, संगठन, व्यक्तिहरूसँगको सहकार्यको आवश्यकता छ । त्यसका लागि साभा विषय तथा मुद्दाहरू पहिचान गरी संयुक्त अभियानमा लाग्नु नितान्त आवश्यक छ ।

- ☛ स्थानीय स्रोतमाथिको सामुदायिक अधिकारका लागि स्थानीय सरकारले न्यायोचित कानुन बनाउन सक्दछ तर समुदायको अधिकार सुनिश्चित गरिनका लागि भने संविधानमा नै यी दुई बीचको अन्तरसम्बन्ध स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको हुनु पर्दछ ।
- ☛ राज्यले निर्माण गरेको समुदाय र स्वतस्फूर्त रूपमा आफै उत्पन्न भएका समुदायहरूलाई बुझेर यसै अनुसार संवैधानिक व्यवस्था गरिनु उचित हुन्छ ।
- ☛ स्थानीय स्रोतमाथि स्थानीय समुदायले अभ्यास गरिरहेको अधिकारलाई राज्य वा सरकारले विस्थापित गर्नु हुँदैन । यसका लागि स्थानीय सरकारले लचिलो भई समन्वयकारी भूमिकाको खोजी गर्नु उचित हुन्छ ।
- ☛ समुदाय र स्थानीय सरकारका बीच फरक- फरक विषयहरूमा रहेको भिन्नताहरूलाई सैद्धान्तिक रूपमा चिर्दै अन्तरसम्बन्धको आधारहरूका बारेमा स्पष्ट हुनका लागि अभू बढी छलफल तथा बहस गरिनु पर्दछ ।

६.२ राज्यको संरचना र तहका विषयमा उठेका सवालहरू

- ☛ नयाँ राज्य व्यवस्थामा के कती संरचनागत तहहरू हुने भन्ने विषयमा संविधानमा नै स्पष्ट उल्लेख गर्नका लागि स्थानीय सरकारका महासंघहरू तथा सामुदायिक अधिकारका लागि क्रियाशिल सञ्जाल-प्राकृतिक स्रोत राष्ट्रिय परिसंघ नेपालले-संयुक्त रूपमा पहल गर्नु पर्ने आवश्यकता छ ।
- ☛ स्थानीय समुदायहरूले स्थानीय स्रोतको व्यवस्थापन युगौयुग देखि गर्दै आएका छन् । उनीहरूसँग यस विषयमा धेरै प्रकारका अनुभवहरू छन् । यसकारण स्थानीय समुदायको स्थानीय स्रोतमाथिको अधिकार सुनिश्चित हुने खालको सरकारका तहहरूको निर्माण हुनु पर्दछ । यसका लागि स्थानीय सरकारले संयोजनकारी भूमिका खेल्न सक्दछ ।
- ☛ नेपालमा विगतका राजनैतिक इतिहासमा निर्वाचित सरकारका कुनै निकायले आफ्नो कार्यकाल पूरा गर्न सकेका छैनन् । त्यस्तै राजनैतिक परिवर्तन सँगै स्थानीय निकायमा शुन्यताको अवस्था पनि सिर्जना भएको छ । यस्तो स्थितिमा समुदायले स्थानीय स्तरमा volunteer council को भूमिका निभाइरहेको छ । यसलाई अबको संविधानले पहिचान गर्दै मान्यता प्रदान गर्नु पर्दछ ।
- ☛ स्थानीय सरकार वलियो भए प्रान्त सरकार वा केन्द्र सरकार कमजोर हुन्छ भन्ने राजनैतिक दर्शनले राज्यको राजनीति ग्रसीत भएको छ । यो बुझाईको भ्रमलाई चिर्नका लागि थप छलफल तथा बहस गरी राज्य संरचनामा यसको भूमिकाको आवश्यकताका बारेमा प्रष्ट पाउँ यसका लागि स्थानीय सरकारलाई बढी समावेशी बनाउनु पर्ने कुराको बहस गरिनु पर्दछ ।
- ☛ स्थानीय सरकार कसरी बढी शक्तिशाली हुने भन्ने बहस चलिरहेको छ । तर स्थानीय सरकार बढी शक्तिशाली भई स्रोतमाथि आँखा लगाउने, अधिकार प्रयोग गर्ने संरचना निर्माण गर्नु भन्दा सरकारले नीति नियम तथा कानुन बनाउने कामको जिम्मेवारी लिने र यसको अभ्यास गर्ने अधिकार चाँही स्थानीय समुदायलाई दिने संरचना बन्न उचित हुन्छ ।

- ☛ स्थानीय सरकारले बढी भन्दा बढी संयोजनकारी भुमिका खेल्नु पर्दछ ।
- ☛ सामुदायिक अधिकारमा राजनैतिक हस्तक्षेप नहुने संवैधानिक व्यवस्था हुनु जरुरी छ ।
- ☛ स्थानीय सरकार तथा समुदायको संरचना र कार्यक्षेत्रमा हुनु पर्ने साभेदारीका बारेमा स्पष्ट संवैधानिक व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।
- ☛ समुदाय र स्थानीय सरकार एकीकृत हुन सक्दछन त भन्ने विषयको सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक पाटोहरूमा अझ बढी छलफल तथा वहस हुनु पर्दछ ।
- ☛ समुदायको स्रोतमाथि अधिकारको संवैधानिक व्यवस्थाका बारेमा कुरा गर्दा यस्तो राज्य व्यवस्थामा आदिवासी जनजातीहरूको अधिकार (कानूनी, व्यावहारिक तथा परम्परागत) लाई सुरक्षित गर्न चाहिने सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक खाकाका बारेमा सरोकार समुहहरूसँग थप छलफल गरी साभ्भा अभियान सञ्चालन गर्न आवश्यक छ ।
- ☛ समुदाय र सरकारको अन्तरसम्बन्धका बारे स्थानीय तहमा अझ बढी वहस गरिनु पर्दछ ।
- ☛ स्थानीय सरकार राजनैतिक समावेशीकरणका लागि मात्रै हो की यसबाहेक अन्य प्रयोजनका लागि (जस्तै स्थानीय लोकतन्त्र, सुशासन, समावेशीकरण आदि कुराहरू पनि) हो भन्ने विषयलाई बुझी त्यसको आधारमा स्थानीय सरकार र समुदायको बीच हुने अन्तर सम्बन्धलाई प्रस्ट्याउनु पर्दछ ।
- ☛ स्थानीय सरकार कमजोर हैन तर कमजोर पारिएको हो । समुदायसँगको सहकार्यलाई जोड दिँदै नयाँ राज्य व्यवस्थामा स्पष्ट संवैधानिक अधिकार दिने प्रावधान रहनु पर्दछ र स्थानीय सरकारलाई प्रान्तको मातहतमा रहने भन्दा स्वतन्त्र तहको रूपमा राखिनु पर्दछ ।

६.३ समुदाय र स्थानीय सरकारका सम्बन्धका बारेमा गरिनु पर्ने सामुदायिक पहलका बारेमा उठेका सुभावाहरू

- ☛ यस विषयमा प्रसस्त वहस तथा छलफल गरी समुदाय र स्थानीय सरकारका साभ्भा विषयहरूका बारेमा आवश्यक सुभावाहरूलाई संयुक्त रूपमा संविधान सभामा लैजाने र विषयको गम्भिरतालाई बुझाउने प्रयास गरिनु पर्दछ ।

७. अन्तरक्रिया कार्यक्रम तथा यस कार्यविधिको निश्कर्ष

यस अन्तरक्रिया कार्यक्रम नयाँ संविधानमा प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापन तथा स्थानीय प्राकृतिक स्रोतमाथि स्थानीय समुदायको अधिकार कसरी सुरक्षित गर्ने भन्ने विषयका लागि महत्वपूर्ण बनेको छ । यस अन्तरक्रिया कार्यक्रमले विशेष गरी समुदाय र स्थानीय सरकारका बीच प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनका विषयमा हुन सक्ने अन्तर सम्बन्धका धेरै कुराहरूको विषयगत उठान गरेको छ । जस्तै:

- ☛ समुदाय र स्थानीय सरकारका सम्बन्ध तथा अन्तरसम्बन्धका बारेमा थुप्रै अवधारणगत तथा सैद्धान्तिक अस्पष्टताहरू भएको र ती विषयहरूमा थप छलफल तथा वहसको जरुरी देखिन्छ ।

- ☛ प्राकृतिक स्रोतमाथि समुदायको अधिकार र यसकालागि स्थानीय सरकारसँगको सहकार्यका विषयमा छलफल हुनु आजको वस्तुगत तथा व्यावहारिक आवश्यकता हो । समुदाय तथा स्थानीय सरकारको तहमा थुप्रै खालका सकारात्मक अनुभवहरू तथा सिकाइहरू छन् । ती सिकाइहरूलाई अब बन्ने संविधानमा संवैधानिक प्रावधानका रूपमा कसरी उल्लेख गर्न सकिन्छ भन्ने कुराका लागि अभू बढी छलफल, वहस र पहल गर्न आवश्यक छ ।
- ☛ संविधानमा प्राकृतिक स्रोतमाथि स्थानीय समुदायको अधिकारलाई सुरक्षित गर्दै स्थानीय सरकारको अधिकारको संवैधानिक व्यवस्था गर्नु नेपालमा नयाँ संविधान निर्माण प्रकृयाको एक जटिल विषय हो । यसका लागि बहुपक्षीय तथा बहुआयामिक वहस, छलफल र पहल तथा प्रयासको खाँचो छ ।
- ☛ संविधानमा यस्ता विषयहरूलाई स्पष्ट व्यवस्था गर्नका लागि साभ्ना सवालहरूको पहिचान गरी संयुक्त प्रयास गरिनु पर्दछ ।

८. अन्तर्क्रिया कार्यक्रमका उपलब्धीहरू

यस अन्तर्क्रिया कार्यक्रमले नयाँ संविधान निर्माणको प्रक्रियामा भएको र देखिएको धेरै विषयहरू मध्ये प्राकृतिक स्रोतको उचित व्यवस्थापनका विषयमा उठेका मुद्दाहरूलाई खुल्ला छलफल गरी यसको गम्भीरतालाई बुझ्न र स्पष्ट पार्न मद्दत पुऱ्याएको छ । प्राकृतिक स्रोतहरूमाथि स्थानीय समुदायको सामुदायिक अधिकारको व्यवस्था गर्नका लागि स्थानीय सरकारसँगको सहकार्य आवश्यक भएको कुरा महसुस गरिएको छ । त्यस्तै गरी प्राकृतिक स्रोतको उचित व्यवस्थापन गर्नका लागि स्थानीय सरकारको नयाँ संरचना निर्माण गर्दा पनि स्थापित भएको सामुदायिक अधिकारको बारेमा स्पष्ट संवैधानिक व्यवस्थाको आवश्यकता छ । जसका लागि स्थानीय सरकारका क्रियाशिल महासंघहरू र प्राकृतिक स्रोतमाथि स्थानीय समुदायको अधिकारका बारेमा क्रियाशिल संघसंगठन तथा महासंघहरूको संयुक्त प्रयास तथा साभ्ना पहलको आवश्यकता छ । एकआपसमा सैद्धान्तिक, व्यावहारिक र विषयगत स्पष्टताको निर्माण गर्दा साभ्ना प्रयास नगरिएमा नेपालमा हालसम्म रहिरहेका संवैधानिक, नीतिगत तथा कानुनी अप्ठ्याराहरू जस्ताका तस्तै रहिरहने र नयाँ नेपालका नाममा पुरानै व्यवस्थाहरू रहिरहने सम्भावना हुन्छ ।

अनुसुचिहरू

अनुसुचि १: कार्यक्रममा सहभागीहरू:

S.N.	Name	Organization	Contact (Ph. & E-mail)
1.	Tulashi P. Adhikari	FECOFUN	9851044712 tulashiadhikari@gmail.com
2.	Bhola Khatiwada	COFSUN	9841347450 bholacofsun@gmail.com
3.	Mukunda Maharjan	ADDCN	9841260246
4.	Nawa Raj Koirala	ADDCN	9841200029 nawaraj@DDCN.org.np
5.	Rishi Raj Lumsali	ADDCN	9817048698
6.	Laxman Pandey	NAVIN	9841847436 laxman@navin.org.np
7.	Maya Bhatta	G.B.S.	
8.	Jailab Rai	FA	9841407486 jr@forestaction.wlink.com.np
9.	Dr. Netra Prasad Timsina	NFA / FA	
10.	Hem Raj Lamichane	ADDCN	9851027097 addcn@addcn.org.np
11.	Krishna Paudel	FA	9851155555 kpp@forestaction.wlink.com.np
12.	Bishnu Sankar Paudel	T.U.	9841541634 paudelbs@yahoo.com
13.	Dr. Naya Sharma Paudel	FA	9851015389 nsp@forestaction.wlin.com.np
14.	Rama Ale Magar	Himawanti-Nepal	9841340801 alemagar_rama@yahoo.com
15.	Somat Ghimire	CDO	4254017
16.	Dhurba N. Dhayal		4473178 ddhayal@hotmail.com
17.	Ajay Manandhar	COFSUN	9841443018 avmanadhar@gmail.com

18.	Tara Nath Dahal	FF	01-4102030 tndahal@yahoo.com
19.	Ghanshyam Pandey	FECOFUN	9851002110 pandey2002@yahoo.com
20.	Mukunda Raj Prakash	Ministry of Science and Technology	4200058 mrpghimire@hotmail.com
21.	Pararura Upadhyay	NAVIN	4228941 info@navin.org.np
22.	Dr. Rabindra Sakya	ADDCN	5523631 rks@ :::::::::::::::
23.	Madhab Paudel	G.B.S.	9841245969
24.	Dr. Damodar Adhikari	RTI	4266180 damodar.adhikari@gmail.com
25.	Dr. Hemant Raj Ojha	FA	
26.	Dhurba Dahal	NDCS	4211159 dhurbdhahal@gmail.com
27.	Mahan Sing Thapa Magar	:::::::::::::	9748022942
28.	Narayan Gyawali	NACEUN	9747062270 narayan0920@yahoo.com
29.	Bashant Lamsal	VDRC-Nepal	9851114424 blamsal@hotmail.com
30.	Dilli Ghimire	NACEUN	9841506488 dilli_ghimire@yahoo.com
31.	Mahin limbu	VDC	9851085331
32.	Jograj Giri	FECOEUN	9841375895 jograjgiri@gmail.com
33.	Yagya Adhikari	T.U.	9841-462609
34.	Ram Lakhan Haribajan	NAIWUAN	98413549301
35.	Sujata Tamang	FA	
36.	Lalit Thapa	FA	

अनुसुचि २: कार्यक्रमको पृष्ठभूमी तथा कार्यतालिका

Community Rights and Local Governance Interface on Natural Resources Management: An Issue of the New Constitution Making Process

Background

It is well known that the issue of natural resources management is very important and critical in the context of federal constitution making process in Nepal. Different types of issues, ideas, and concepts are emerging in the debates and discourses of NRM in federalism. In this context, wider discussions on natural resources management and governance system are immediate needs for the state restructuring of the country Nepal. The issues of community rights and local governance are one of the very critical debate in drafting the constitution and restructuring the country.

A Joint Meeting/discussion was organized by ForestAction Nepal on 9 July 2009 at ForestAction. The main agenda of discussion were:

1. Role of local government, community organizations and organizations working in resource governance.
2. Understanding contradictions, coordination and linkages between local governments, political leaders, local community service organizations, user's networks and community user groups.
3. Influence in the constitution making process to define the role of community groups and local government.

Finally, all the participants decided to organize a national level discussion with more representation of NR groups to bring this dialogue at the broader level with wider public opinions. All participants agreed to ensure the participation and contribution of members of federations and local government in the next discussion. Unfortunately, scheduled interaction program was postponed twice because of the dynamics of political and governmental changes. Now it is rescheduled for 21 February 2010 (Sunday, 9 Falgun 2066) with the aim of wider participation and contribution. So, we hopefully invite you for your contribution in this discussion.

Venue : Saf- Falcha, Babarmahal, Kathmandu
Date : 21 February, 2010 (9 Falgun, 2066), Sunday
Time : 8:00 am- 1.00 pm
Organizers : ADDCN, NAVIN, MuAN and PARISANGH Nepal
Support : ForestAction Nepal

Program Schedule

21 February, 2010

Organized by: ADDCN, MuAN, NAVIN and PARISANG Nepal

Support: ForestAction Nepal,

Venue: SAP Falcha, Babarmahal, Kathmandu

Time	Program	Facilitator
First Phase		
8:00 am - 8:20 am	Arrival /Registration/Tea	All
8:20 am - 9:00 am	Chairing the program, seating of guests, Welcome & sharing the workshop objectives, Introduction by the Participants	Organizers and all participants
Second Phase		
9:00 am - 9:25 am	Local Governance: Concepts, Issues and Options	Dr. Damodar Adhikari
9:25 am – 9:40 am	Local Democracy in Nepal: Critical Issue and Direction	Dr. Hemant Raj Ojha
9:40 am – 10: 5 am	Reflection of Local Governance and Revenue Sharing Practices in Nepal	ADDCN (Hem Raj Lamichhane)
10:5 am – 10:30 am	Reflection of Community Governance	PARISANGH (Dilli Ghimire)
10:30 am – 11:00 am	Questions and discussions upon the presentation papers	All participants
11:00 am – 11:15am	----Tea Break-----	
Third Phase		
11:15 am – 12:15 pm	Sharing of the individual experiences and open discussion on the issues	All participants
Fourth Phase		
12:15 pm – 12:50 pm	Open Discussion for the issues raised in the open discussions and setting up future directions	All participants
12:50 pm– 1:00 pm	Vote of Thanks and Closing	MAVIN and Program Chair
1:00 pm	-----Lunch-----	

अनुसुचि ३: प्रस्तुत गरिएको प्रथम कार्यपत्र

स्थानीय शासन पद्धति: अवधारणा, प्रमुख सवाल र विकल्पहरू
Local governance: Concept, Issues and Options

दामोदर अधिकारी, पीएचडी, २०६६ फागुन ९, काठमाडौं
 Damodar Adhikari, PhD, Feb, 21, 2010 Kathmandu

स्थानीय सरकार र स्थानीय शासन पद्धति: अवधारणात्मक पक्ष
Local Government and Governance: Conceptual Understanding

परिपूरकताको सिद्धान्त
Subsidiarity Principle

- यो सिद्धान्त अनुसार सबैभन्दा तल्लो निकायबाट सम्पादन गर्न सकिने कार्यहरू त्यसै तहबाट गरिनुपर्छ।
- अधिकार र स्रोतको बाँडफाँड तलबाट गर्दै तलबाट हुन नसक्ने कार्य मात्र माथिल्लो तहबाट गरिनुपर्छ।
- यो सिद्धान्त अवशिष्टताको सिद्धान्त (Residuality Principle) को ठीक विपरीत छ।

अवशिष्टताको सिद्धान्त
Residuality Principle

- यो सिद्धान्त एकात्मक देशमा बढी प्रचलित छ।
- जसमा सामान्यतया केन्द्रले माथिबाट हुन नसक्ने वा गर्न नचाहेका वा गर्न नसकिने अधिकार तल्लो तहमा दिइने गरिन्छ।

स्थानीय सरकार
Local Government

- यो निश्चित भौगोलिक सिमाना भित्र, स्थानीय बासिन्दाहरूको सकेसम्म नजिकमा रही विशिष्टीकृत सेवा प्रदान गर्न जवाफदेहिता सहित संविधान वा कानून वा प्रशासकीय आदेशबाट सिर्जित संस्था हो।

किन स्थानीय सरकार चाहिन्छ?
Why Local Government?

- स्थानीय तहमा गरिएका निर्णयहरूमा स्थानीय बासिन्दाको आकांक्षा बढी फलकन्छ र उनीहरू आफ्नो जीवनमा प्रभाव पार्ने निर्णयहरू आफू नै संलग्नता लिनै अवसर पाउँछन्।
- स्थानीय सरकारहरू आफ्ना बासिन्दाप्रति बढी जवाफदेहि हुन्छन् र स्थानीय बासिन्दाको संलग्नताबाट स्थानीय तहमा लोकतन्त्रको जग दरिलो पार्न अहम् भूमिका खेल्छन्।
- यसका लागि सम्भव भएसम्म तल्लो तह अर्थात् समुदाय तहसम्मबाट निर्णय लिन सक्ने अधिकार दिइनुपर्छ।

स्थानीय सरकार: शक्तिको स्रोत Local Government: Source of Power

शक्तिको स्रोत	देशहरू
राष्ट्रिय संविधान	ब्राजील, डेनमार्क, फ्रान्स, भारत, इटली, जापान, स्वीडेन
राज्य तहको संविधान	अष्ट्रेलिया, संयुक्त राज्य अमेरिका
केन्द्रीय तहले जारी गरेको सामान्य कानून	न्युजिलैण्ड, ब्रिटेन, नेपाल, धेरै अरु देशहरू
प्रान्तीय कानून	क्यानडा, पाकिस्तान
कार्यकारी आदेश	चीन

सहभागितामूलक शासन पद्धति किन चाहिन्छ? Why Participatory Governance?

मानिसहरूले जन्मसिद्ध रूपमा नै देहायका चरित्र बोकेका हुन्छन्:

- उनीहरू सिक्न चाहन्छन् र आफ्नो अवस्था सुधारमा प्रयत्नरत हुन्छन्। आफ्नो उत्पादनशीलताको अधिकतम उपयोग गर्न चाहन्छन्।
- उनीहरू स्वतन्त्र र स्वशासित हुन चाहन्छन्।
- उनीहरू एकआपसमा संगठित हुन र एक अर्कालाई सहयोग गर्न र आत्मोन्नति गर्न चाहन्छन्।

एकात्मक र संघीय राज्य संरचनामा स्थानीय सरकार Local Government in Unitary and Federal Setting

देशहरू	स्थानीय सरकारको स्थान
एकात्मक देश (हालको नेपाल)	स्थानीय सरकारले केन्द्रीयस्तरको सरकारका तर्फबाट काम गर्दछ।
क्यानडा र संयुक्त राज्य अमेरिका	स्थानीय सरकार राज्य सरकारका अंगका रूपमा कार्य गर्दछन् (Dual Federalism)
ब्राजिल	स्थानीय सरकार माथिल्लो तहका सरकार सरहको हैसियतमा काम गर्दछन् (Cooperative Federalism)
स्वीजरलैण्ड (अपवाद)	स्थानीय सरकार सार्वभौमसत्ताको प्रमुख स्रोत हो र यिनीहरूलाई संविधानमा उल्लेख्य महत्त्व दिइएको छ।
भारत	संविधानको ७३औं र ७४औं संशोधनपछि बढी अधिकार सम्पन्न, त्यस अघि सामाजिक संस्थाका रूपमा थिए

स्थानीय शासन पद्धति: अवधारणा र विशेषताहरू Local Governance: Concept and Features

- यो बृहद् अवधारणामा आधारित छ।
- यस अवधारणाले औपचारिक र अनौपचारिक दुवै प्रकारका संस्था, मूल्य, मान्यता, सामाजिक प्रचलन, परम्परा, अभ्यास, सामुदायिक संघसंस्था र तिनको संस्थागत सञ्जाललाई समेट्दछ।
- यसले नियमित अन्तरक्रियामा विश्वास गर्दछ र साभेदारी र सामूहिक कार्यमा जोड दिन्छ।

स्थानीय शासन पद्धति: अवधारणा र विशेषताहरू Local Governance: Concept and Features

- सारांशमा,
  - स्थानीय शासन पद्धतिले स्थानीय बासिन्दाहरूको भावना र चाहनालाई प्रतिबिम्बित गर्ने सबै प्रकारका संघ संस्थाहरू, सामुदायिक सञ्जाल, मूल्य मान्यता र परम्पराहरूलाई समेट्दछ।
  - स्थानीय बासिन्दाको हितमा काम गर्न अभिप्रेरित गर्दछ।
- स्थानीय शासन पद्धतिको अवधारणा परिपूरकताको सिद्धान्त (Subsidiarity Principle), स्वायत्तता (Autonomy), सामीप्यता (Proximity) र साभेदारी (Partnership) को समग्र अवधारणामा आधारित छ।
- यसले स्थानीय लोकतान्त्रिक पद्धतिको सुदृढीकरण गर्ने ध्येय राख्दछ। यो नयाँ अवधारणा होइन, नयाँ चरित्र (Phenomenon) हो।

स्थानीय शासन पद्धति: अवधारणा र विशेषताहरू Local Governance: Concept and Features

- यसले ज्वलन्त (Vibrant) र स्वशासित समुदाय निर्माण गर्ने लगायतका विविध उद्देश्यहरू समेट्दछ।
- असल स्थानीय शासन पद्धतिले स्थानीय तहमा सेवा प्रवाह गर्ने मात्र नभई बृहद् लक्ष्य राख्दछ।
  - स्थानीय बासिन्दाको जीवन र स्वतन्त्रता (Life and Liberty) को रक्षा र प्रवर्द्धन
  - लोकतान्त्रिक सहभागिता र जनस्तरको छलफल (Civic Dialogue) का लागि अवसर सिर्जना गर्ने
  - न्यायोचित, बजारमुखी र वातावरणीय रूपमा दिगो स्थानीय विकास गर्ने
  - समग्रमा बासिन्दाको जीवनस्तर माथि उठाउने कार्यमा सदैव संलग्न हुने

स्थानीय सरकारबाट स्थानीय शासन पद्धतितर्फको कदम Moving from Local Government to Local Governance

स्थानीय शासन पद्धतिमा स्थानीय सरकारको भूमिका Role of Local Government in Local Governance

- हालको विश्वव्यापीकरण, सञ्चार माथिको बढ्दो पहुँच र लोकतान्त्रीकरण, विविध संघ संस्थाहरूको बढ्दो उपस्थिति र तिनीहरूले प्रदान गर्दै आएका विविध सेवाहरूको सन्दर्भमा स्थानीय सरकारको एकल उपस्थितिको कल्पना अव्यवहारिक हुन आउँछ ।
- न्यसैले स्थानीय शासन पद्धतिका सन्दर्भमा स्थानीय सरकारको भूमिका परम्परागत स्वरूपमा भन्दा अत्यन्त भिन्न हुन आउँछ ।

स्थानीय शासन पद्धतिमा स्थानीय सरकारको भूमिका Role of Local Government in Local Governance

- स्थानीय सरकारको भूमिका परम्परागत रूपमा केन्द्रको अभिन्न अंगका रूपमा सेवा प्रदान गर्ने भन्दा अझ फराकिलो, जनमुखी र लोकतान्त्रिक अभ्यास सुहाउँदो हुनु आवश्यक छ ।
- स्थानीय सरकारले सामुदायिक संघ संस्था, निजी क्षेत्र, गैसस आदिको प्रयासमा उत्प्रेरक र सहजकर्ताको भूमिका खेल्नु जरुरी छ ।

स्थानीय शासन पद्धतिमा स्थानीय सरकारको जम्किएको भूमिका Changing Role of Local Government in Local Governance

परम्परागत भूमिका	उत्प्रेरकको भूमिका
<ul style="list-style-type: none"> • कार्यक्रम कार्यान्वयनकर्ता • एक मात्र सेवा प्रदायक • प्रतिस्पर्धी र एकल संस्था 	<ul style="list-style-type: none"> • नीति निर्माता (स्थानीय तह) • सार्वजनिक सेवाको खरिदकर्ता • सहजकर्ता र साभेदारीको प्रवर्द्धक • वित्तीय प्रदायक (Financer) • ज्ञान र बौद्धिकताको निर्माता • सुपरिवेक्षक, गुणस्तर नियन्त्रक • न्यायोचित र समतामूलक समाजको प्रवर्द्धक

स्थानीय शासन पद्धतिमा स्थानीय सरकारको भूमिका Role of Local Government in Local Governance

अन्त्यमा,

- स्थानीय सरकार आफ्ना बासिन्दाको अधिकारको संरक्षक, गुणस्तरीय जीवन, लोकतान्त्रिक संस्कार र स्वतन्त्राको प्रवर्द्धक हो ।
- स्थानीय सरकार अझ बढी प्रभावकारी, प्रतिफलमुखी, जनमुखी, समावेशी हुनु आवश्यक छ ।
- यसका लागि स्थानीय सरकारको कार्य प्रक्रिया अझ बढी सहभागितामूलक, जवाफदेही र लोकतान्त्रिक चरित्रको हुनुपर्दछ ।

प्रमुख सवाल र विकल्पहरू Key Issues and Options

**स्थानीय सरकारबाट स्थानीय शासन पद्धतिपर्यन्त
रूढमः नेपाली समाजका केही साकारात्मक पक्षहरू**
Moving from Local Government to Local Governance: Positive Factors

- दरिलो र खँदिलो सामाजिक पूँजी र ज्वलन्त संस्थागत सञ्जाल (Institutional Fabric)
- लोकतान्त्रिक पद्धतिप्रति विश्वास र लोकतान्त्रिक संघ संस्थाप्रति आस्था
- सहभागितामूलक पद्धतिमा समुदायको राम्रो दखल
- स्थानीय तहमा रहेको रैथाने ज्ञान (Endogenous knowledge) र सीपको उपस्थिति

केही सवाल र चुनौतिहरू
Issues and Challenges

- माथिबाट नियन्त्रित निजामती सेवा र केन्द्रीकृत जवाफदेहिता
  - स्थानीय स्तरमा भर्ना/आपूर्ति गरिएका अदक्ष र अर्धदक्ष कर्मचारीतन्त्र
  - स्थानीय सरकारका सम्बन्धमा कमजोर संवैधानिक र कानूनी व्यवस्था
- चुनौति
- स्थानीय तहका सरकारलाई कसरी स्थानीय बासिन्दाप्रति बढी जवाफदेही र उत्तरदायी बनाउने ?

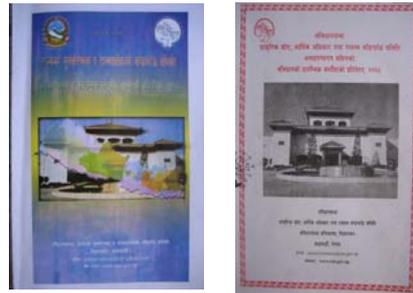
केही सवाल र चुनौतिहरू
Issues and Challenges

- स्थानीय सरकारको संरचनालाई कसरी बढी समन्वयकारी, सहकारी भूमिका खेल्ने र आफ्नो कार्यक्षेत्र बाहिरका चुनौतिसँग जुध्न सक्ने बनाउने ?
- विकेन्द्रीकरणका सफल अभ्यासहरूको प्रवर्द्धन गर्दै यस सम्बन्धी सवालहरू सम्बोधन गर्ने गरी संघीय स्वरूपमा स्थानीय सरकारको व्यवस्था कसरी गर्ने ?

चुनौति

- संविधानसभालाई उचित संवैधानिक प्रावधानका लागि कसरी पहल गर्ने र कसरी प्रभावित गर्ने ?

संवैधानिक प्रावधानः केही सुझावहरू
Constitutional Provisions: Some Suggestions

संघीयताः संसारका २५ भन्दा बढी मुलुकमा रहेको र विश्वको जनसंख्याको ४० प्रतिशत भन्दा बढी समेटेको
Federalism: 25 countries-40% of world population

"Federalism is a form of government".....

- emphasizing both vertical power – sharing across different levels of governance and, at the same time,
- The intergration of different territorial and socio-economic units, cultural and ethnic groups in one single polit."

[Oxford dictionary]

संवैधानिक प्रावधानः केही सुझावहरू
Constitutional Provisions: Some Tips

सुझाव १

- 'समुदाय' लाई सबै भन्दा तल्लो शासन पद्धतिको अंगका रूपमा संविधानमा अंगीकार गर्ने र त्यसका लागि आवश्यक स्रोत, कार्य र दायित्व तोक्ने ।

हालको प्रस्तावित संवैधानिक प्रावधानमा देहायका तीन तह मात्र उल्लेखित छः

- संघ, प्रान्त स्थानीय.....

संवैधानिक प्रावधान: केही सुझावहरू Constitutional Provisions: Some Tips

सुझाव २

- स्थानीय सरकारका विभिन्न तहहरू स्पष्ट रूपमा संविधानमा उल्लेख गर्नुपर्ने ।

प्रस्तावित संवैधानिक प्रावधानमा 'स्थानीय तह' भनी उल्लेख भएको तर कति तह भन्ने बारे अस्पष्टता

स्थानीय तहलाई प्रान्तीय सरकारका अंगका रूपमा लिइएको जस्तो मनसाय भत्किएको

संवैधानिक प्रावधान: केही सुझावहरू Constitutional Provisions: Some Tips

सुझाव ३

- विभिन्न तहका स्थानीय निकायहरूको प्रमुख काम, कर्तव्य, अधिकार र स्रोतको व्यवस्था स्पष्ट रूपमा संवैधानिक रूपमा नै गर्नुपर्ने ।

विगतको अनुभवबाट पाठ सिक्नुपर्ने

- नेपाल जस्तो केन्द्रीकृत संस्था भएको देशमा अधिकार र स्रोत माथिबाट तल विरले चुहिन्छ (अनुसन्धानबाट प्रमाणित तथ्य, २००६)
- अस्पष्ट संवैधानिक व्यवस्था र एकआपसमा बाँफिएका ऐन नियमहरू र विषयगत निकायहरूको असमझदारी
- नीति निर्माताहरू केन्द्रीकृत मानसिकता
- शक्तिको केन्द्रीकृत हुने आफ्नै चरित्र

संवैधानिक प्रावधान: केही सुझावहरू Constitutional Provisions: Some Tips

सुझाव ४

- नेपालका सन्दर्भमा सहभागितामूलक प्रजातन्त्र: स्थानीय शासन पद्धतिको लागि उपयुक्त ढाँचा ।

प्रतिनिधिमूलक र सहभागितामूलक प्रजातान्त्रिक अभ्यास बीचको द्वन्द्व

- नेपालमा स्थानीय तहमा प्रतिनिधिमूलक र सहभागितामूलक पद्धति सँगै लैजान निकै कठिन र चुनौतिपूर्ण छ । (अनुसन्धानबाट प्रमाणित, २००६)
- मौनुदा सामाजिक पूँजीलाई अझ प्रवर्द्धन गरी शासन पद्धतिमा सहभागि गराउनुपर्ने ।

संवैधानिक प्रावधान: केही सुझावहरू Constitutional Provisions: Some Tips

सुझाव ५

- स्थानीय शासन पद्धति सुहाउँदो स्थानीय सरकारको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

स्थानीय तहमा योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, सेवा प्रवाहलाई सुहाउँदो संरचना (Viable Unit) बनाउने सहभागितामूलक पद्धतिको अझ विकास र प्रवर्द्धन गर्ने ।

संवैधानिक प्रावधान: केही सुझावहरू Constitutional Provisions: Some Tips

सुझाव ६

- सरकारकालाई जनताको नजिक कसरी पुऱ्याउने र उनीहरूको जीवनमा प्रभाव पार्ने निर्णय आफै गर्न सहभागी हुन पाउने जन्मसिद्ध अधिकारलाई अवसरका रूपमा कसरी प्रवर्द्धन गर्ने ?

- स्थानीय तहमा कसरी लोकतन्त्रको अभ्यास सुदृढ गरी समग्र लोकतान्त्रिक पद्धतिलाई कसरी बलियो बनाउने ?

परिपूरकताको सिद्धान्त (Subsidiary principle) मा आधारित स्थानी सरकारको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

छरछिमकेवाट कसरी जनतालाई सेवा दिने भन्नेमा विचार गर्नुपर्ने ।

अन्त्यमा.... Final words

- स्थानीय शासन पद्धतिले स्थानीय लोकतन्त्रको प्रवर्द्धन गर्दछ ।
- यो स्थानीय तहमा द्वन्द्व व्यवस्थापन गरी दिगो शान्ति प्रवर्द्धन गर्ने राम्रो लोकतान्त्रिक उपाय हो ।

अन्त्यमा....
Final words

- “लोकतन्त्र भनेको यस्तो पद्धति हो जो समाजले सहजै पाउँदैन । यसका लागि दैनिक रूपमा नियमित प्रयास र प्रवर्द्धन गर्नुपर्छ । यो कुरा नयाँ स्थापित लोकतान्त्रिक मुलुकका सन्दर्भमा मात्र नभई लोकतन्त्रको लामो इतिहास भएका देशमा पनि लागू हुन्छ । यदि जनता दैनिक रूपमा लोकतन्त्रका लागि लडेनन् भने त्यहाँ लोकतन्त्र रहँदैन ।”

- Bent Flyvbjerg, *Rationality and Power: Democracy in Practice*, 1998:5

धन्यवाद

अनुसुचि ४: प्रस्तुत गरिएको दोस्रो कार्यपत्र

नेपालमा स्थानीय लोकतन्त्र: केही अवधारणागत सवालहरू

हेमन्तराज ओझा
फरेष्टएक्सन नेपाल

किन स्थानीय प्रजातन्त्र ?

- राष्ट्र राज्यलाई स्थापन गर्न: सभ्यताको प्राकृतिक शासकीय मार्ग
- शासनलाई नागरिकहरूको नजिक/निकट बनाउन
- **संघीय प्रान्तभिन्न: संघीय प्रान्तहरूको शासनले मात्रै प्रजातन्त्रलाई स्थानीय तहमा प्रत्याभूत गर्न सक्दैनन् ।**
- **नागरिकहरू प्रति सरकारको उत्तरदायीपनालाई अझ बढी मजबुद पार्न**
- स्थानीय उत्पादन तथा वस्तुहरूको बारेमा असफल भएको बजार व्यवस्थालाई व्यवस्थित गर्न ।
- सरकारको खर्च/लागतलाई कम गर्न ।

सवालहरू

१) प्रतिनिधित्व कि सहभागिता:

- लोकतन्त्रको संकुचित बुझाई भनेको प्रतिनिधित्वको चुनाव हो ।
- विचार विमर्शको प्रक्रियाहरू, सामाजिक बुझाई, दैनिक राजनीति तथा अन्तरक्रिया र प्रतिघात्मक श्रोतको लागि प्रतिस्पर्धा

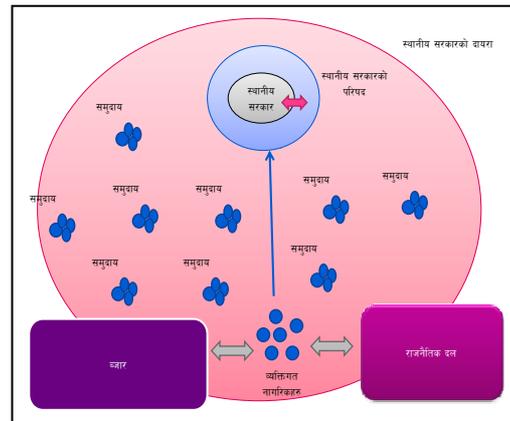
सवालहरू

- ३) स्थानीय सरकारको श्रोत: व्यक्तिगत, सावैभौमिकता कि सामुदायिक अभ्यास ?
- ४) विविधताको व्यवस्थापन गर्ने: लैङ्गिकता, वर्ग, जात, जातजाती, क्षेत्रीयता ।
- ५) राजनैतिक केन्द्रकरण (राष्ट्रिय राजनैतिक दल) र राज्यको विकेन्द्रकरण

सवालहरू

- ६) व्रित्ति प्रशासनिक र राजनैतिक विकेन्द्रकरण बीच सन्तुलन
- स्थानीय शासनको भौगोलिक क्षेत्र
- ७) विश्वव्यापिकरणको सन्दर्भमा स्थानीय सरकार
- ८) स्थानीय स्वशासन सम्बन्धी ज्ञान प्रणालीको स्थानीयकरण

धन्यवाद

अनुसुचि ५: प्रस्तुत गरिएको तेस्रो कार्यपत्र

नयाँ सविधान निर्माणमा स्थानीय सरकार

सामुदायिक अधिकार तथा स्थानीय सरकारबीच अन्तरसम्बन्धको **वर्तमान प्रावधान र अभ्यास**

हेमराज लामिछाने
नवराज कोईराला
2066 फागुन 9
साग थान्सा, बरमलान, काभ्रेपञ्चे ।

स्थानीय निकायको वर्तमान गठन प्रक्रिया

गाउँ परिषद् तथा गाविस	नगर परिषद तथा नगरपालिका	जिल्ला परिषद तथा जिल्ला विकास समिति
<ul style="list-style-type: none"> प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणाली (४७ जना) अप्रत्यक्षबाट (६ जना) गाविसमा एक जना महिलासहित २ जना मनोनित सदस्य 	<ul style="list-style-type: none"> प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणाली (बडाको संख्यामा निर्भर) अप्रत्यक्ष (६ देखि २० जनासम्म) नगरपालिकामा एक जना महिलासहित २ जना मनोनित गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रतिनिधिबाट अप्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणाली जिल्ला परिषदबाट अप्रत्यक्षबाट (६ जना) जाविसमा एक जना महिलासहित २ जना मनोनित गर्ने

कम्तिमा एकजना महिला सहित समाजसेवी, आर्थिक तथा सामाजिक दृष्टिकोणले पिछ्छाएका जाति, जनजाति, दलित तथा आदिवासी मध्येबाट परिषद र समितिमा समावेश गर्ने प्रावधान

Table 1: Revenue Mobilization through all 3913 VDCs in Nepal

Sources of Revenue	Amount Rs. FY 2065/2066	% Contribution	% Contribution against Total
A. Internal Income			
1 Tax Revenue	166,024,000.66	39.64	6.36
2 Service Charge	13,399,000.56	3.20	0.51
3 Fee	177,652,000.29	42.42	6.81
4 Sales	10,680,000.77	2.55	0.41
5 Income Generating Activities	5,606,000.95	1.34	0.21
6 Other Revenue	45,422,000.45	10.85	1.74
Total Internal Income	418,783,003.68	100.00	16.05
B. Transfer Grant			
1 Central Government	1,829,320,000.00	83.54	70.13
2 District Development Committees	264,959,000.65	12.10	10.16
3 Other Revenue	95,543,000.97	4.36	3.66
Total External Income	2,189,822,001.62	100.00	83.95
Grant Total (A+B)	2,608,605,005.30	0.00	100.00

Source: MLD/LBFC, 2064

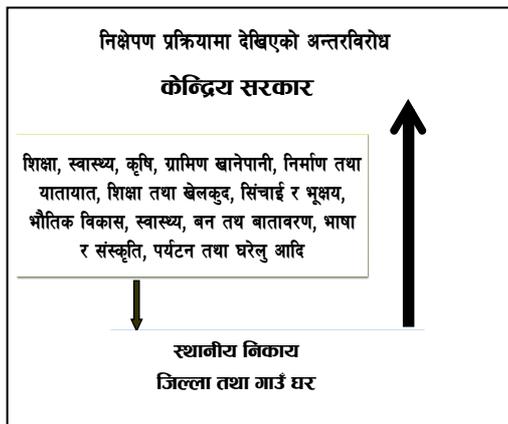
Revenue Mobilization through all 75 DDCs

S.No.	Source of Revenue	Amount in Rs. FY 2066/2067	% Contribution
A.	Internal Revenue		
1	Local Tax	529,943,072.00	19.26
2	Land Tax	15,925,988.00	0.58
	Total Internal Income	545,869,060.00	19.84
B.	Revenue Sharing		
	Central Government Grant	1,071,063,484.00	38.93
C.	Grant Total	2,750,932,544.00	100.00

Source: MLD/LBFC, 2064

स्थानीय स्वा. ऐन १०५५ बमोजिम स्थानीय निकायहरूको कार्यक्षेत्र

- गाविसले कृषि, ग्रामिण खानेपानी, निर्माण तथा यातायात, शिक्षा तथा खेलकुद, सिंचाई र भूक्षय, भौतिक विकास, स्वास्थ्य, वन तथा वातावरण, भाषा र संस्कृति, पर्यटन तथा घरेलु, आदि ।
- नगरपालिकाले थप जलस्रोत, वातावरण र सरसफाई, अर्थ, समाज कल्याण ।
- जिविस जलविद्युत, ग्रामिण खानेपानी तथा वस्ती विकास, भूमिसुधार तथा भूमि व्यवस्था, श्रमज्याला निर्धारण, नदी नियन्त्रण, सूचना तथा संचार,घरेलु उद्योग आदि ।

स्थानीय निकायहरूको योजना तर्जुमा र अन्य निकायहरूसंगको समन्वय

- प्रत्येक स्थानीय निकायहरू जिल्ला, गाउँ र नगरले आफ्नो क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक र वार्षिक योजना तर्जुमा गर्नु पर्नेछ ।
- प्रत्येक स्थानीय निकायहरूले योजना तर्जुमा गर्दा समन्वित क्षेत्रमा विकास कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने सरकारी, तथा गैरसरकारी संस्थाबीच समन्वय गरी गर्नु पर्नेछ ।
- गाउँ, नगर र जिल्लास्तरीय योजनाहरू उपभोक्ता समितिहरू मार्फत समेत गर्न सकिने व्यवस्था गरिएकोछ ।

पतमात्र व्यापस्था अनुदान फेन्ड र स्थानीय सरकारहरू बीच राजस्वको बाँडफाँट गर्ने प्रावधान

गाविस: कर, दस्तुर, शुल्क र विक्र

कर: मालपोत, घरजग्गा, सवारी, मनोरञ्जन, विज्ञापन, प्राकृतिक स्रोत उपयोग आदि,

सेवा दस्तुर, शुल्क, ऋण आदि

नगरपालिका: कर, दस्तुर, शुल्क र विक्र

कर: मालपोत, घरजग्गा, सम्पत्ति, बहाल, व्यवसाय, सवारी, मनोरञ्जन, विज्ञापन पार्किंग

सेवा दस्तुर, शुल्क, ऋण आदि **(स्थानीय विकास शुल्क हटाइएको छ)**

जिविस : कर, दस्तुर, शुल्क र विक्र

वन, (१० प्रतिशत), जलस्रोत (१० प्रतिशत) र खानी (१० प्रतिशत)

पर्यटन (३० प्रतिशत), रोजगारी दस्तुरको ५ देखि १० प्रतिशत जिविसले प्राप्त गर्ने, बालुवा, गिट्टी, ढुंगा, स्लेट, माटो, दहतर बहतर, (३० देखि ५० प्रतिशत सम्म) समन्वित गाविस र न.पा.लाई जिविसले दिनु पर्ने, **(क्याडी कर हटाइएको र ढुंगा, गिट्टी, बालुवा माथि रोक लगाएको अवस्था),**

Table 1: Revenue Mobilization through all 3913 VDCs in Nepal

Sources of Revenue	Amount Rs. FY 2005/2006	% Contribution	% Contribution against Total Revenue
A Internal Income			
1 Tax Revenue	166,024,000.66	39.64	6.36
2 Service Charge	13,399,000.56	3.20	0.51
3 Fee	177,652,000.29	42.42	6.81
4 Sales	10,680,000.77	2.55	0.41
5 Income Generating Activities	5,606,000.95	1.34	0.21
6 Other Revenue	45,422,000.45	10.85	1.74
Total Internal Income	418,783,003.68	100.00	16.05
B. Transfer Grant			
1 Central Government	1,829,320,000.00	83.54	70.13
2 District Development Committees	264,959,000.65	12.10	10.16
3 Other Revenue	95,543,000.97	4.36	3.66
Total External Income	2,189,822,001.62	100.00	83.95
Grant Total (A+B)	2,608,605,005.30	0.00	100.00

Source: MLD/LBFC, 2064

Revenue Mobilization through all 75 DDCs

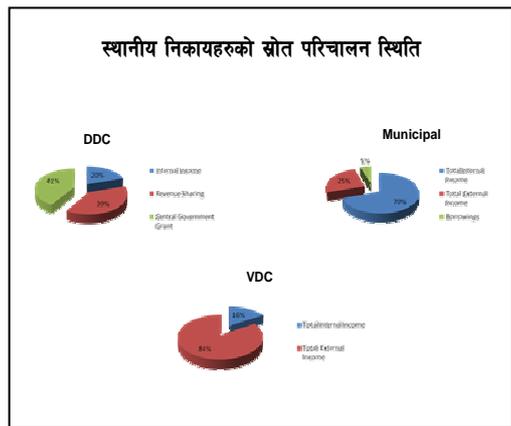
S.No.	Source of Revenue	Amount in Rs. FY 2006/2007	% Contribution
A.	Internal Revenue		
1	Local Tax	529,943,072.00	19.26
2	Land Tax	15,925,988.00	0.58
	Total Internal Income	545,869,060.00	19.84
B.	Revenue Sharing	1,071,063,484.00	38.93
C.	Central Government Grant	1,134,000,000.00	41.22
	Grant Total	2,750,932,544.00	100.00

Source: MLD/LBFC, 2064

Revenue Mobilization through Municipal

S.No.	Sources of Revenue	Amount Rs. FY 2005/2006	% Contribution	% Contribution against Total Revenue
A. Internal Income				
1 Local Development Fee	986,640,000.00	52.83	37.06	
2 Land and Property Tax	229,139,000.00	12.27	8.61	
3 Property Rent	79,030,000.00	4.23	2.97	
4 Fee and Penalties	385,820,000.00	20.86	14.49	
5 Others Tax Revenue	114,369,000.00	6.12	4.30	
6 Other Revenue	72,449,000.00	3.88	2.72	
Total Internal Income	1,867,447,000.00	100.00	70.15	
B. Transfer Grant				
1 Central Government (Recurent)	44,148,000.00	6.66	1.66	
2 Central Government (Capital)	313,269,000.00	47.27	11.77	
3 DDCs	296,879,000.00	44.79	11.15	
4 Town Development Fund (TDF)	8,457,000.00	1.28	0.32	
Total External Income	662,753,000.00	100.00	24.90	
C. Miscellaneous Income	91,961,000.00	0.00	3.45	
D. Loan/Borrowing from TDF or Others	39,844,000.00	0.00	1.50	
Total Revenue (A+B+C+D)	2,662,005,000.00	0.00	100.00	

Source: MLD/LBFC, 2064

**Structure of Revenue and Expenditure in the Swiss
Federalism, 1950-1999**

	1950	1960	1970	1980	1990	1999
	%	%	%	%	%	%
Central Government						
Revenue	42	40		30	31	31
Expenditure	38	35	4	31	31	32
Cantons			2			
Revenue	32	33		39	39	40
Expenditure	34	38		39	40	40
Municipalities			0			
Revenue	26	27		31	30	29
Expenditure	28	27	7	30	29	28
Total*			8			
Revenue	100	100		100	100	100
Expenditure	100	100	00	100	100	100

00

Source: Statistical Year Book of Switzerland, 2000, borrowed from fiscal federalism and economic performance: evidence from Swiss Cantons, Lars P. Feld

नयाँ संविधानमा राज्यको तहगत परिभाषा
राज्य पुनर्संरचना र राज्य शक्तिको बाँडफाँड समितिले गरेको परिभाषा

(क) **संघ** भन्नाले संघीय संरचनाको सबभन्दा माथिल्लो तहको रूपमा रहने संघीय तह सम्झनु पर्छ। यस शब्दले संघीय नेपालको विभिन्न प्रदेशहरू, स्थानीय तह र विशेष संरचनाको समष्टिगत स्वरूपलाई समेत जनाउँछ।

(ख) **प्रदेश** भन्नाले संघीय एकाईमा विभाजन गरिएको नेपालको संघीय एकाईको क्षेत्र र स्वरूप सम्झनु पर्छ।

(ग) **स्थानीयतह** भन्नाले प्रदेश अन्तर्गत स्थापना हुने गाउँपालिका तथा नगरपालिकालाई सम्झनु पर्छ।

(घ) **विशेष संरचना** भन्नाले प्रदेश भित्र स्थापना गरिने स्वायत्त क्षेत्र, विशेष क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्र सम्झनु पर्छ।

(ङ) **स्वायत्त क्षेत्र** भन्नाले प्रदेश भित्र स्थापना गरिने एक जाति-समुदाय वा भाषाको बाहुल्य भएको वा सघन उपस्थितिको अवस्था रहेको क्षेत्रलाई सम्झनु पर्छ।

नयाँ संविधानमा राज्यको तहगत परिभाषा
राज्य पुनर्संरचना र राज्य शक्तिको बाँडफाँड समितिले गरेको परिभाषा

- **संरक्षित क्षेत्र** भन्नाले प्रदेश भित्र स्थापना गरिने अति अत्यसंख्यक, लोपोन्मुख र अति सीमान्तकृत रूपमा रहेका जाति, समुदाय र सांस्कृतिक क्षेत्रको संरक्षण र सबर्द्धन गर्न स्थापना गरिने क्षेत्रलाई सम्झनु पर्छ।
- **विशेष क्षेत्र** भन्नाले स्वायत्त क्षेत्र र संरक्षित क्षेत्रले नसमेटेको, सम्बन्धित प्रदेश भित्र पछाडिएको, आर्थिक र सामाजिक अवस्थाबाट पछाडि पारिएको क्षेत्र वा विषयगत क्षेत्रको विकास गर्न स्थापना गरिने भौगोलिक एकाइलाई सम्झनु पर्छ।
- **राज्यशक्ति** भन्नाले राज्यको कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिका सम्बन्धी अधिकार सम्झनु पर्छ।
- **सूची** भन्नाले संघ, प्रदेश, स्थानीय तह तथा विशेष संरचना अन्तर्गत स्थापना हुने स्वायत्त क्षेत्रलाई यो संविधान बमोजिम प्रदान गरिएको अधिकार प्रयोग गर्न पाउने विषयको सूची सम्झनु पर्छ र सो शब्दले संविधानमा उल्लेखित सामा सूची समेतलाई जनाउँछ।

स्थानीय व्यवस्थापिकाको निर्वाचन
(राज्यको शासकिय स्वरूप निर्धारण समिति)

- स्थानीय सरकार अन्तर्गत निकायलाई विभिन्न इलाकामा वर्गीकरण गरी समानुपातिक र समावेशी प्रतिनिधित्व सुनिश्चित हुने गरी बहुसदस्यीय निर्वाचन प्रणालीका आधारमा प्रत्यक्ष रूपमा ७० प्रतिशत सदस्य निर्वाचित हुने छन्।
- प्रत्यक्ष निर्वाचनबाट प्रतिनिधित्व हुन नसकेका वर्ग र समुदायहरूको प्रतिनिधित्वलाई सुनिश्चित गर्न ३० प्रतिशत सदस्यहरू सम्पूर्ण स्थानीय इलाकालाई एक निर्वाचन क्षेत्र मानि राजनैतिक दललाई मत दिने गरी कानुनमा व्यवस्था भएबमोजिम सूची समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीका आधारमा निर्वाचित हुनेछन्।

स्थानीय सरकारको कार्यकारिणी अङ्गको गठन

(१) प्रत्येक स्थानीय सरकारको कार्यकारिणी अङ्गमा आवश्यकता अनुसार अध्यक्ष र उपाध्यक्ष सहित महानगरको हकमा ५ देखि ११ जना, उपमहानगर र नगरको हकमा ५ देखि ९ जना सम्म र गाउँको हकमा ५ देखि ७ जनासम्म सदस्यहरू रहनेछन्।

(२) अध्यक्षले सम्बन्धित स्थानीय तहको व्यवस्थापकीय अंगमा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनैतिक दलहरूको सिटसंख्याको आधारमा सो अंगका सदस्यहरू मध्येबाट समानुपातिक र समावेशी सिद्धान्त बमोजिम सदस्यहरूको मनोनयन गरी कार्य विभाजनसमेत गर्नेछ। तर अर्को राजनैतिक दलको तर्फबाट सदस्य मनोनयन गर्दा सो दलको व्यवस्थापकीय अंगमा रहेको नेताको परामर्श लिनु पर्नेछ।

(३) अध्यक्षले स्थानीय सरकारमा सहभागी दलहरूको सहमतिमा आवश्यकता अनुसार कार्यकारिणी अङ्गको हेरफेर एवं पुनर्गठन समेत गर्नसक्नेछ।

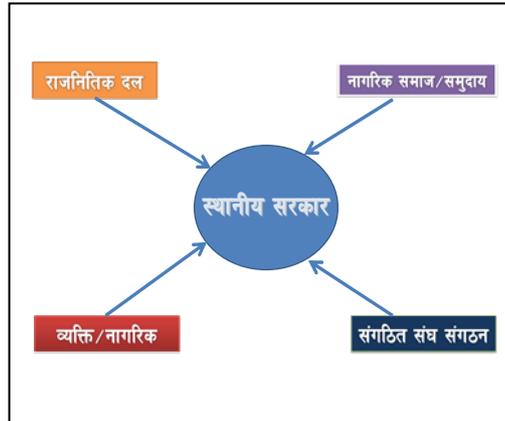
जिविस महासंघ नेपालको अवधारणा
जिल्ला तहको समावेशी परिषद् एवं कार्यकारिणीको गठन

- जिल्लातहको परिषद्को गठन गर्दा गाँउ तथा नगरपालिकाका परिषद् सदस्यहरूको निर्वाचक मण्डलबाट निर्वाचन गरि ५५ प्रतिशत जिल्ला परिषद् सदस्यहरू अप्रत्यक्ष निर्वाचन प्रक्रियाबाट निर्वाचित गरिनु पर्छ।
- बाँकी ४५ प्रतिशत मध्ये २० प्रतिशत जिल्ला परिषद् सदस्यहरूको निर्वाचन उद्योग वाणिज्य क्षेत्र, सामुदायिक वन, सहकारी, विभिन्न उपभोक्ता संघ तथा महासंघहरू, गैरसरकारीसंस्थाहरू, मानवाधिकारकर्मीहरू तथा पत्रकारहरूको संस्थागत प्रतिनिधित्व हुने
- बाँकी २५ प्रतिशत जिल्ला परिषद् सदस्यहरूको निर्वाचन आर्थिक तथा सामाजिक दृष्टिकोणले पछाडि पारिएका (सिमान्तकृत) जाति, जनजाति, दलित तथा आदिवासी, मधेशी, अपागहरूको जिल्लास्तरीय संरचनाबाट संस्थागत प्रतिनिधित्व हुने गरी निर्वाचन गरिनु पर्नेछ।

जिविस महासंघ नेपालको अवधारणा

जिल्ला तहको समावेशी परिषद् एवं कार्यकारीणीको गठन

- माथि उल्लेखित सबैक्षेत्रबाट जिल्ला परिषदमा आउने सदस्यहरूको निर्वाचनमा ५० प्रतिशत महिला निर्वाचित हुने गरि निर्वाचनको व्यवस्था गर्ने ।
- जिल्ला परिषदबाट जिल्ला प्रमुखको निर्वाचन गरिनु पर्नेछ । साथै प्रमुखद्वारा उपप्रमुख लगायत ५० प्रतिशत सदस्यहरू परिषद् भित्रबाट र बाँकी ५० प्रतिशत अन्य सरोकारवाला लगायत अन्य क्षेत्रबाट व्यवस्था गर्ने ।

प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार तथा सार्वजनिक बाँडफाँट सक्रियताको प्रतिपिढा

- प्रस्तावना:** प्राकृतिक स्रोत र साधनको उपयोगमा आदिवासी, जनजाति लगायतका स्थानीय समुदायको पहिलो अधिकार सुनिश्चित गर्ने,
- राज्यको दायित्व:** प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन एवं दिगो उपयोग गर्दा स्थानीय समुदायको आवश्यकतालाई प्राथमिकता दिदै त्यसबाट प्राप्त लाभको समन्वयिक वितरण गर्ने,
- राज्यको निर्देशक सिद्धान्त:** प्राकृतिक एवं आर्थिक स्रोतसाधनलाई सीमित व्यक्तिमा केन्द्रित हुन नदिई कुनै पनि जाति, लिंग, वर्ग वा व्यक्ति उपर आर्थिक शोसन हुन नदिने राज्यको उद्देश्य हुनेछ,
- आर्थिक अधिकारको बाँडफाँट:** विभिन्न तहका सरकारबीच आर्थिक अधिकारको बाँडफाँट गरिनेछ ।

प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार तथा सार्वजनिक बाँडफाँट सक्रियताको प्रतिपिढा

- प्राकृतिक स्रोतको विकास गर्दा स्थानीय समुदायले लगानी गर्न चाहेमा लगानीको प्रकृति र आकारको आधारमा निश्चित अंशसम्म लगानी गर्न प्राथमिकता दिईनेछ,
- राजस्वका स्रोतको बाँडफाँट:** संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारले सूचीमा उल्लेख भए बमोजिम कर लगाउन र राजस्व उठाउन सक्नेछन्, तर कानून बमोजिम बाहेक कुनैपनि सरकारले कर लगाउन पाउनेछैन,
- राजस्वको न्यायोचित बाँडफाँट:** संघीय सरकारले संकलन गरेको राजस्व, केन्द्र, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई न्यायोचित वितरण गरिने छ साथै प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्राप्त गर्ने वित्तिय हस्तांतरणका लागि सिफारिस गर्ने एक **राष्ट्रिय वित्तिय आयोग** गठन गरिनेछ ।

प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार तथा सार्वजनिक बाँडफाँट सक्रियताको प्रतिपिढा

- स्थानीय सरकारको बजेट:** स्थानीय सरकारहरूले राजस्वको क्षमता र कराधार अनुसार कर उठाउनु पर्नेछ । कर उठाउन नसकेको अवस्थामा उठाउन नसके बापतको क्षतिपूर्ति वा अनुदान पाउने छैन,
- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत आयोग:** उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन र दिगो उपयोगका सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन गर्न, दिर्घकालिन रणनीति तर्जुमा गरी सरकारलाई सुझाव दिने आदि,
- वन सम्बन्धी कार्य:** केन्द्रले नीति एवं मापदण्ड बनाउने, प्रादेशिक एवं स्थानीय सरकारले यसको व्यवस्थापन गर्ने,
- साथै, वनक्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापन समुदायमा आधारित व्यवस्थापन पद्धतिको अवधारणाको आधारमा समुदायले, संघीय कानूनले तोकेको आधारमा प्रदेश र स्थानीय सरकार, सहकारी वा निजी क्षेत्रले गर्न सक्ने ।

विभिन्न अिह्वाबाट प्राप्त सुचना अनुसार प्राप्त केही रात्ता अभ्यासहरू

- स्थानीय निकाय र सामुदायिक संघ संगठनहरू बीचमा राम्रो समन्वय भई कार्यहरू भएको (पाल्पाको मदन पोखरा, कास्कीको पाँचे गाविस वन, घरानमा समुहबाट महिला विकास, पूर्वाधार विकास लगायतका क्षेत्रमा लगानी भएको जस्ता थुप्रै राम्रा अभ्यासहरू छन्) ।
- योजना तर्जुमा प्रक्रियामा संयुक्त सहभागिताको अभ्यासहरू भएको ।

तत्काल सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्र

- स्थानीय निकायमा जनप्रतिनिधिको रिक्तताको अन्त्य,
- सबै गाविसमा सचिवको उपस्थितिको सुनिश्चितता हुन पर्ने,
- विभिन्न सामुदायिक संघ संगठनहरू र नीजि क्षेत्रलाई स्थानीय निकायहरूमा समावेशिताको सुनिश्चितता ।
- वार्षिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा सबै सरोकारवालाहरू एकठाउँमा बसी एकिकृत योजना तर्जुमा गर्ने स्थितिको निरन्तरता हुन पर्ने ।
- प्राकृतिक स्रोत परिचालनका लागि (खासगरी जलविद्युत उत्पादनमा कमिसनतन्त्रको विकास गर्ने गरी भोलामा खोला राख्ने परम्पराको अन्त्य) समुदाय र स्थानीय सरकारको प्रयास हुन पर्ने ।

तत्काल सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्र

- अन्तरीक संविधानको भावनासँग बाँफएका ऐनहरूको संशोधन वा नयाँ ऐनका निर्माण हुन पर्ने ।
- समुदाय तथा उपभोक्ता समितिहरू स्थानीय सरकारको छला भित्र आउन सक्ने कानुनी प्रावधान बन्नु पर्ने,
- समुदायिक संघ संगठनमा वास्तविक उपभोक्ताको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्न राजनीतिदलहरूको समेत सहयोग लिनु पर्ने,
- सामुदायिक वन र स्थानीय निकायहरू बीचमा स्रोतको व्यवस्थापन गरी प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन, प्राकृतिक प्रकोप न्यूनिकरण र जलवायु परिवर्तनका क्षेत्रमा सहकार्य हुनु पर्ने,
- राम्रा अभ्यासहरूको प्रचार प्रसार गर्नु पर्ने ।

Decentralized Good-Governance

- *Decentralized Governance, carefully planned, effectively implemented and appropriately managed, can lead to significant improvement in the welfare of people at the local level. (UNDP)*

Holistic Approach of Development

- It addresses not only formal governance structure and electoral system but also informal and deep-rooted behaviors, attitudes and networks of preference and support that are all part of the existing system. (*Unequal-Citizens, WB and DFID, 2006*)

Mutual Trust for Mutual Benefit

“There are many goals which we cannot achieve on our own, but only in concert. Tasks are shared between the European Union, the Member States and their regions and local authorities” (Declaration on the occasion of the fiftieth anniversary of the signature of the Treaties of Rome, Berlin, 25 March 2007.)

धन्यवाद

अनुसुचि ६: प्रस्तुत गरिएको चौथो कार्यपत्र: ४

सामुदायिक शासन पद्धतिको अनुभवहरु

डिल्ली घिमिरे
प्राकृतिक श्रोत राष्ट्रिय परिसंघ नेपाल

प्रस्तुतीका विषयहरु

- प्राकृतिक श्रोत राष्ट्रिय परिसंघको परिचय
- प्रभावकारी सेवा वितरणमा समुदायको भूमिका
- समुदाय र स्थानिय निकाय बिचको सम्बन्ध
- स्थानीय निकायहरु र प्राकृतिक श्रोत राष्ट्रिय परिसंघका सहकार्यका क्षेत्र
- प्राकृतिक श्रोतका सम्बन्धमा भावि संविधानमा कस्तो
- व्यवस्था हुनुपर्छ भन्छन् सरोकारवालाहरु

प्राकृतिक श्रोत राष्ट्रिय परिसंघ नेपाल

परिचय

प्राकृतिक श्रोत व्यवस्थापन र सदुपयोगका क्षेत्रमा काम गर्ने राष्ट्रिय सञ्जालहरुको अनौपचारिक साभा मञ्च ।

किन ?

- साभा सवालहरुको पहिचान
- साभा समस्या समाधानमा सामुहिक पहल

क्रमश.....

- उपयुक्त निती, विधि र संस्थागत संरचनाका लागि वकालती
- सामुदायिक सहभागितामा प्राकृतिक श्रोत विकास, व्यवस्थापन र उपभोगमा अब्बै बढी प्रभावकारीता वृद्धि गर्न सृजनात्मक सहकार्य
- प्राकृतिक श्रोतको दिगो व्यवस्थापनमा भएका नविनतम अनुभवहरु आदानप्रदान गर्न

- प्राकृतिक श्रोत माथि समुदायको प्राकृतिक तथा आर्थिक अधिकारका लागि पैरवी गर्न
- भावि संविधानमा प्राकृतिक श्रोत माथि समुदायको अधिकार र पहिचान स्थापित गराउन

परिसंघ सदस्यहरु

- सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ
- खानेपानी तथा सरसफाई उपभोक्ता महासंघ
- सामुदायिक विद्युत उपभोक्ता राष्ट्रिय महासंघ नेपाल
- राष्ट्रिय सिंचाई जल उपभोक्ता महासंघ
- राष्ट्रिय भूमि अधिकार मञ्च, नेपाल
- राष्ट्रिय भूमिअधिकार सरोकार समूह
- जल तथा उर्जा उपभोक्ता महासंघ
- हिमवन्ती, नेपाल

परिसंघ सम्बद्ध संस्थाहरु

फरेष्ट एक्शन, नेपाल
सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र
सामुदायिक विकास संगठन
राष्ट्रिय दलित नेटवर्क, नेपाल
स्रोत पहिचान तथा व्यवस्थापन समाज, नेपाल
सामुदायिक वन सहायोगी सञ्जाल, नेपाल

परिसंघ सदस्य संस्थाहरुको सञ्जाल र सेवा सम्बन्धि विवरण

क्र.स	महासंघ हरु	सञ्जाल विस्तार जिल्ला	सदस्य संस्था वा समुह	लाभान्वित घर धुरी	समुदायको लगानी
१	सा.वन उ. महासंघ,नेपाल	७५	१४०००	९० लाख	
२	खानेपानी तथा सरसफाई उ. महासंघ	४६	१,५,११	२,२६,६५०	
३	रा. सिंचाइ तथा जल उ. महासंघ	७४	२९००	-	-
४	सा.विद्युत उ. महासंघ	४६	२१५	२,५०,०००	५६,१९,५९,३५५/- आ.व.२०६५/६६सम्म

क्र.स	महासंघहरु	सञ्जाल विस्तार जिल्ला	सदस्य संघ वा समुह	लाभान्वित घर धुरी	समुदायको लगानी
५	हिमवन्ति नेपाल	३१	११००	-	-
६	रा.भूमिअधिकार मञ्च	-	-	-	-
७	जल तथा उर्जा उ.महासंघ	४२	-	-	-
८	अन्य	१० हजार	-	-	-

समुदाय र सार्वजनिक सेवा व्यवस्थापन आधारभूत भिन्नता

सामुदायिक क्षेत्र	सार्वजनिक क्षेत्र
सम्भव भएसम्म घर दैलोमा सेवा	जिल्ला सदरमुकाम, ईलाका वा गा.वि.स. कार्यालय, सेवा केन्द्र र वजार क्षेत्रमा सेवा
सहज पहुँच	पहुँच सहज छैन
समुदायको सहभागीतामा सेवा	सरकारका प्रतिनिधि र कर्मचारीबाट सेवा
छिटो, प्रभावकारी र व्यवहारमुखी सेवा	ढिलो, भ्रष्टाचारी र प्रक्रियामुखी सेवा
नियम आफै बनाउँछ र व्यवहारिक हुन्छ।	सरकारले नियम बनाउँछ र अव्यवहारिक हुन्छ।

सामुदायिक क्षेत्र	सार्वजनिक क्षेत्र
आफै कार्यन्वयन गर्छ	सरकारी सलग्नतामा कार्यान्वयन हुन्छ।
स्थानिय विवाद समाधान आफै गर्छन्।	स्थानिय विवाद समाधानमा कठिनाई
सामुहिक सम्पत्तीमाथी स्वामित्व महशुस गर्छ, शंरक्षण र उपभोग गर्छ र लाभ आफै लिन्छ।	स्वामित्व आफ्नो हो भन्ने महशुस हुँदैन र शंरक्षण र उपभोगमा ध्यान पुग्दैन।
वास्तविक रुपमा प्रत्यक्ष प्रतिनिधित्व र प्रजातान्त्रीक अभ्यास गर्दछ	स्थानिय प्रतिनिधित्व हुँदैन र निर्णयमा प्रत्यक्ष सहभागिता हुँदैन।
उपभोक्ता र सेवाग्राही प्रति पूर्ण जवाफदेही	उपभोक्ता र सेवाग्राही प्रति भन्दा हाकिम र तामुक कार्यालय प्रति जवाफदेहि हुन्छन्।
पारदर्शि र उत्तरदायी हुन्छ।	अपारदर्शि, अनुत्तरदायी हुन्छ

स्थानिय सरकार र समुदायको भूमिकामा भिन्नता

- स्थानिय स्वायत्त शासन ऐनले स्थानिय निकाय (गाउँ विकास समिति, जिल्ला विकास समिति र नगरपालिका)हरु विकास समितिको रुपमा राखेको देखिन्छ।

- २०४७ को संविधानले स्थानिय सरकारको रुपमा स्थान दिएको

- फलत उनिहरु स्थानिय सरकार भन्दा विकास समिति भएको भान हुन्छ।

क्रमश.....

- गाउँ, वडा, टोल र वस्तीको क्षेत्रमा कल्याणकारी काम गर्ने समुह
- धार्मिक,सांस्कृतिक,समिति र सेवा क्षेत्रमा सहयोग पुर्याउने समुह
- बाह्य सहयोग ल्याउने वा अरुको आर्थिक श्रोतमा चल्ने भन्ने जस्ता गलत मान्यताहरू देखिन्छन् ।

- समुदायले खानेपानी, वन, विद्युत, शिक्षा, स्वास्थ्य र लघुवित्त जस्ता क्षेत्रमा प्रभावकारी सेवा र भूमिका दिन सक्षम छ, भन्ने व्यवहारमा प्रमाणित भईसक्दा पनि उनिहरूको भूमिकालाई संस्थागत गर्न कञ्जुस्याई भईरहेको छ ।

क्रमश.....

- स्थानीय निकायको वर्तमान भूमिकालाई स्थानीय सरकार मा बदल्नु आवश्यक छ ।
- स्थानीय सरकारको भूमिका आफ्नो तहमा विधि निर्माता, नियमनकारी र सहजकर्तामा बदलिनु पर्दछ ।
- समुदायको भूमीका आफ्नो विकासमा आफैँ अग्रसर हुने र उनिहरूका हरेक कार्यक्रममा स्थानीय सरकार सहयोगी, नियमनकारी र सहजकर्ताका भूमिका आवश्यक ।

बिगततिर फर्केर हेर्दा हाम्रा अनुभव

- स्थानीय निकाय प्रतिनिधिमूलक प्रजातन्त्रको अभ्यास गर्छ भने समुदाय प्रत्यक्ष प्रजातन्त्रको अभ्यास गर्ने भएकाले स्थानीय तहमा धेरै मामिलाहरूको छिनोफानो गर्न समुदाय प्रभावकारी हुन्छ ।
- स्वायत्त शासन ऐनले स्थानीय निकायलाई धेरै अधिकार दिएको जस्तो देखिन्छ ।
- तर गा.वि.स. सचिव र उपस्वास्थ्य चौकिका कर्मचारी समेत केन्द्रको हुने व्यवस्थाले व्यवहारमा स्थानीय निकायहरू कमजोर भए ।

- सिमित अधिकारको प्रयोग गर्दा पनि आफ्नो तहसम्म Power Exercise गर्न पाए प्रजातन्त्र नै त्यहि हो भन्ने मानसिकताबाट निर्देशित

- स्थानीय निकाय र समुदाय/सामुदायिक संगठन आआफ्नै भूमिका र जिम्मेवारी सहितका परिपुरक हुन् ।
- स्थानीय निकायको नियमनकारी भूमिका खोज्ने तिर ध्यान कम गएको पाईन्छ ।
- निती निर्माता र नियमनकारीको भूमिका,भन्दा कार्यान्वयन कर्ता बढि हुन खोजेको पाईन्छ ।

स्थानीय निकाय र परिसंघ बिचका सहकार्यका क्षेत्र

- समुदायलाई अधिकार सम्पन्न बनाउन भावि सविधानमा प्राकृतिक श्रोत माथि समुदायको सार्वभौम अधिकार स्थापित गराउन साभ्ना पहल
- प्राकृतिक श्रोतको दिगो व्यवस्थापन र उपयोगमा समुदायलाई सहजिकरण
- प्राकृतिक श्रोतको दिगो विकास र व्यवस्थापनका लागि निती तर्जुमा र बकालती

क्रमशः.....

- प्राकृतिक श्रोतको उपयोग वापतको रोयल्टि र प्रतिफलबाट स्थानीय समुदायलाई प्रत्यक्ष लाभ दिलाउने पहल
- ब्वन, खनिज र जलश्रोतको उपयोगमा समुदायसंग साभेदारी
- प्राकृतिक श्रोतको दिगो व्यवस्थापन र गरिब निवारणमा सहकार्य ।

सरोकारवालाको भावि संविधानमा प्राकृतिक श्रोत सम्बन्धि कस्तो व्यवस्थापन हुनुपर्छ भनेका थिए र समितिका प्रतिवेदनमा के छन ।

१. प्रस्तावना

सरोकार समुहले दिएका सुझाव	समितिले ल्याएको प्रस्ताव
.....जनसमुदायको सहभागितामा राष्ट्रका प्राकृतिक श्रोतहरूको दिगो व्यवस्थापन गर्दै समग्र राष्ट्र, जनता र समुदायको आर्थिक समृद्धि, सामाजिक सांस्कृतिक रूपांतरण र राष्ट्रको अग्रगामी विकास गर्ने लक्ष्यप्रति दृढ संकल्पित हुँदै,	➤ जैविक विविधताको संरक्षण, प्राकृतिक श्रोतको दिगो व्यावस्थापन एवं उपयोग, आर्थिक समृद्धि समन्वय र सन्तुलित विकास, प्रतिस्पर्धात्मक लोकतन्त्र, समाजवाद उन्मुख मिश्रित अर्थतन्त्र, प्राकृतिक श्रोत र साधनको उपयोगमा आदिवासी, जनजाति लगायतका स्थानीय समुदायको पहिलो अधिकार सुनिश्चित गर्ने,
टिप्पणी:	
➤ आर्थिक समृद्धीको कुरा गर्दा समुदायको पहिचान नगर्ने	
➤ दलित, महिला, श्रोतका दृष्टिले पछाडि पारिएका सिमान्तकृत तथा अल्पसंख्यक समुदायहरूको श्रोत माथिको मौलिक अधिकारका बारेमा उल्लेख नगर्ने	

२. मौलिक हक

सरोकार समुहले दिएका सुझाव	समितिले ल्याएको प्रस्ताव
➤ हक जस्ता हकका बारेमा सुझाव दिइएको	➤ प्राकृतिक श्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजस्व बाँडफाँड समितिले ८ वटा हकहरूको सुझाव पेश गरेको ➤ मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिले ३१ वटा हकहरूको सुझाव पेश गरेको
टिप्पणी:	
➤ सामुदायिक मौलिक हक, क्षतिपूर्तिको हक, विशेष किसिमका सामुदायिक एवं वैयक्तिक प्राकृतिक मौलिक हक, आनुवंशिक श्रोतबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँटसम्बन्धी हक, ऊर्जा अधिकारसम्बन्धी हक, बारेमा कुनै कुरा उल्लेख नभएको	
➤ प्राकृतिक श्रोतमा महिला हक, र प्राकृतिक श्रोतमा दलित, उत्पीडित, अल्पसंख्यक समुदायको हकका बारेमा स्पष्टता नभएको	
➤ प्रकोपमा राहतको हकको व्यवस्था नभएको	
➤ खाद्यसम्बन्धि (संप्रभुता वा सुरक्षा) हकको अस्पष्टता	
➤ भूमिसुधारको माध्यमबाट जग्गाको हदबन्दी कायम गर्दा क्षतिपूर्ति दिने वा नदिने भन्नेबारे स्पष्टता नभएको	

३. मौलिक कर्तव्य

सरोकार समुहले दिएका सुझाव	समितिले ल्याएको प्रस्ताव
सम्पूर्ण किसिमका प्राकृतिक श्रोतहरू र वातावरणको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनका साथै जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा योगदान गर्नु प्रत्येक नेपाली नागरिक, समुदाय, व्यवसायिक एवं निजी क्षेत्र र राष्ट्रको कर्तव्य हुनेछ र प्रत्येक नेपाली नागरिकले प्राणी र वनस्पतिलाई सम्मान गर्नेछन् ।	➤ प्राकृतिक श्रोतको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नु ➤ सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नु ➤ आफ्नो अधिकारको प्रयोग गर्दा अरुको हक अधिकार हनन नगर्नु, र ➤ कानून बमोजिम कर तिर्नु
टिप्पणी:	
➤ प्राकृतिक श्रोतको संरक्षणको कुरा छ तर वातावरणको दिगो उपयोग तथा व्यावस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका बारेमा हुनु पर्ने कर्तव्यका बारेमा उल्लेख नभएको	

४. राज्यको निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू

सरोकार समुहले दिएका सुझाव	समितिले ल्याएको प्रस्ताव
● २० हकहरूमा समेटिएको सुझावहरू पेश गरेको	● ९ वटा दायित्व, ८ वटा निर्देशक सिद्धान्त र ९ वटा नीतिहरू पेश गरिएको
टिप्पणी:	
➤ प्राकृतिक श्रोत व्यवस्थापनका लागि समुदायमा आधारित प्राकृतिक श्रोत व्यवस्थापन पद्धतिलाई प्राथमिकता प्राप्त पद्धतिको रूपमा स्थापित गर्ने बारेमा उल्लेख नगर्ने	
➤ जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनीकरणका बारेमा उल्लेख भएको तर यसको प्रभाव अनुकुलन सम्बन्धि नीतिको उल्लेख नगर्ने	
➤ प्राकृतिक श्रोतमाथि विदेशी कम्पनीहरूको स्वामित्व सिर्जना नगर्ने कुरा उल्लेख नभएको	
➤ ४० प्रतिशत वन कायम गर्ने कुरा उल्लेख भएको तर कतिमा ७५ प्रतिशत क्षेत्र समुदायमा आधारित वन व्यावस्थापन पद्धतिको माध्यमबाट व्यावस्थापन गर्ने बारे उल्लेख नभएको	
➤ प्रान्तहस्तवीच श्रोतको सन्तुलित बाँडफाँड व्यवस्थाको बारेमा उल्लेख नभएको	

५. शासकीय प्रणाली र तह

सरोकार समुहले दिएका सुझाव	समितिले ल्याएको प्रस्ताव
सामुदायिक तह रहनु पर्ने सुझाव	उल्लेख नगर्ने
प्राकृतिक श्रोतमाथिको अधिकार बाँडफाँटसम्बन्धी पाँच तहका संवैधानिक सूचीहरूको व्यवस्था	केन्द्र, प्रान्त र स्थानीय तहहरूको मात्रै उल्लेख गरिएको
➤ सङ्घीय सूची (केन्द्र सरकार)	
➤ संयुक्त सूची (समाधिकार)	
➤ राज्य सूची (प्रान्त वा प्रदेश)	
➤ विशेष स्वायत्त क्षेत्र वा स्थानीय सरकारको सूची	
➤ सामुदायिक सूची (आदिवासी एवं स्थानीय समुदाय)	
टिप्पणी:	
● शासकीय प्रणाली अन्तर्गत सामुदायिक तह रहनुपर्ने कुराको उल्लेख गरिएको छैन	
● विषयगत समितीहरूको हालसम्मको मस्यौदाका विशेष स्वयत्त क्षेत्र र सामुदायिक सूचीका बारेमा उल्लेख नभएको	

६. संवैधानिक आयोग

सरोकार समुहले दिएका सुझाव	समितिले ल्याएको प्रस्ताव
प्राकृतिक स्रोत आयोग गठन गर्ने र आयोगको अध्यक्ष र सदस्यहरूको छनौट गर्दा लैंगिक सन्तुलन तथा समावेशीकरणको नीति कायम गर्ने ।	प्राकृतिक स्रोत आयोगको व्यवस्थाका बारेमा उल्लेख भएको
टिप्पणी: ■ आयोगको व्यवस्था हुनुपर्ने कुराका बारेमा उल्लेख गरिएको छ तर अध्यक्ष र सदस्यहरूको छनौट गर्दा लैंगिक सन्तुलन तथा समावेशीकरणको नीति कायम गर्ने कुरा उल्लेख नगरिएको	

७. न्याय विवाद व्यावस्थापन प्रणाली

सरोकार समुहले दिएका सुझाव	समितिले ल्याएको प्रस्ताव
..... उपयुक्तताका आधारमा स्थानीय अदालत वा सामुदायिक अदालतहरू गरी ३ तहका साधारण अदालतहरूको व्यवस्था गर्ने	संघीय सर्वोच्च अदालत, राज्य वा प्रदेश अदालत, जिल्ला वा स्थानीय अदालतका बारेमा मात्रै उल्लेख गरिएको
टिप्पणी: ■ सामुदायिक अदालतका बारेमा कुनै कुरा उल्लेख नभएको ■ सामुदायिक प्रणालीकासाथसाथै विशेष समुदाय अथवा आदिवासी जनजातिहरूको परम्परागत न्याय प्रणालीलाई पनि मान्यता प्रदान गर्नु पर्ने सुझाव आएको छ ।	

थप छलफल हुनु पर्ने महत्वपूर्ण विषयहरू

- समुदाय र सामुदायिक तहलाई मान्यता नदिएको
- वन तथा भूमीको व्यवस्थापन गर्ने प्रस्ताव गर्दा समग्र प्राकृतिक स्रोत तथा समग्र भुउपयोगको अवधारणालाई विचार नगरिएको
- खाद्य संप्रभुता वा सुरक्षाका बारेमा अस्पष्टता
- प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा सरकार, समुदाय र निजी क्षेत्रको भूमीका तथा जिम्मेवारीका बारेमा अस्पष्टता रहेको
- दिइएका सुझाव तथा समितीहरूले ल्याएका प्रस्ताव दुवैमा स्रोतमातिथको अधिकारको स्वरूपका बारेमा स्पष्टता नभएको

अनुसुचि ७: छलफल कार्यक्रमको केही फोटोहरू:

अनुसुचि ८: कार्यक्रमको व्यानर

राष्ट्रिय अन्तरसम्वाद कार्यक्रम

**प्राकृतिक श्रोत व्यवस्थापनमा सामुदायिक अधिकार
तथा स्थानीय सरकार बीचको अन्तरसम्बन्ध: नयाँ
संविधानको एक मुद्दा**

२०६६, फाल्गुन ८ (फेब्रुवरी २१, २०१०) आईतबार
काठमाडौं

आयोजक:

सहयोगी:

प्राकृतिक श्रोत
राष्ट्रिय परिसंघ नेपाल

